

İKTİSAT HAYATININ DÜZENİ

Yazan :
Werner SOMBART

Çeviren :
Orhan H. EVCİMEN

ÖN SÖZ

Siyasal Bilgiler Okulu son sınıf öğrencilerinden Orhan H. Evcimen meşhur Alman iktisatçısı Prof. SOMBART'ın dünya iktisat literatüründe çok tanınmış olan (Die Ordnung des Wirtschaftslebens, Berlin, 1927) İktisat Hayatının Düzeni adlı kitabını tercüme etmiş bulunuyor.

Tercümesi oldukça güç olan böyle bir eseri, biraz serbestçe dahi olsa, aynen türkçeye çevirmeğe muvaffak olduğundan dolayı bu öğrencimizi nekadar övsek azdır. Sombart'ın dilini ve terminolojisini yakından bilenler bazı mefhumların tam karşılığını bulamayacakları mümkündür.

Fakat buna rağmen tercümenin bu şekli ile neşrinde fayda olacağına kani bulunuyoruz. Dil bilmeyen okuyucular Sombart'ın bu kitabından istifade edebileceklerdir.

Tercümenin neşri lisan bilen bir insanın irade ve enerjisini yerinde kullandığı takdirde faydalı olabileceğini göstermeye yarayacaktır.

Talebemiz Orhan, hayata atıldıktan sonra da bu nevi çalışmalarına devam ederse daha fazla gelişeceğini ummakta ve başarılarının artmasını dilemekteyim.

Ankara, 24. 3. 1948

Siyasal Bilgiler Okulu
Umumî Ekonomi ve İşletme
Ekonomisi Profesörü
Dr. Muhlis ETE

GİRİŞ

Düzen Kavramı ve Nevileri.

İktisat hayatına hâkim olan düzenin ve düzen prensiplerinin mahiyeti hakkındaki soru iktisat ilimlerinin uğraştığı meselelerin esasını teşkil eder. Düzen meseleleri hiç şüphesiz konuları iktisat hayatı olan iktisat ilimlerinin tabiatından doğmaktadır. Bu da beşerî kültür varlığının daha doğrusu beşerî cemiyet varlığının bir kısmını teşkil eder. Düzen meseleleri insanın maişetini temin endişesinden doğan bütün diğer olayları da ihtiva eder.

Maişeti temin (Unterhalt fürsorge) hülâsa olarak, her yaratığın mevcudiyetini idame maksadiyle lüzumlu vasıtaları dış tabiattan tedarik için ifa ettiği bütün fiiller, diye tarif edilebilir.

İnsanın maişetini temin endişesiyle gördüğü işlere "malların tedariği" veya "iktisat" diyoruz. Bu ise beşerî kültürün ifadesi olan maddî temelin (objektiver Geist) bir kısmını teşkil eder.

İktisadın bu genişliği içinde aşağıdaki unsurları tefrik edebiliriz:

1 — İktisat zihniyeti (Wirtschaftsgesinnung) yahut manevî temelin (subjektiver Geist). Bu zihniyet iktisadî faaliyette bulunan insanın takip ettiği gayeyi, sebeplerini ve hareket kaidelerini ihtiva eder.

2 — İktisadî faaliyetlerin hepsi "tesirli" faaliyetlerdendir, insan da - yaradılışı itibariyle - cemiyet içinde yaşadığından iktisadî faaliyetler de insanlar arasında cereyan eden vakialardandır. Fakat bir çokları arasında daha akıllıca bir hareket muvaffak olursa, bu (subjektif) plân maddileşerek tek başına bir çok kimseler hakkında yol gösterici mahiyet alır. Maddileşmiş bir plâna "Düzen" diyoruz. O halde düzenlilik iktisadın ikinci unsurudur.

3 — İktisatta malların tedariği mevzuu bahis olduğuna göre insanlar dış tabiattaki maddeleri ihtiyaçlarına uydurabilmek için vasıtalar kullanmak mecburiyetindedirler. Bu vasıtaya veya muameleye teknik diyoruz. Teknik aynı zamanda ekonomi vetiresinin (Prozess) esasını teşkil eder.

Pamuk iğrilmesi iktisat hayatının bir olayını teşkil eder. Hedef ister para kazanmak, ister ihtiyacı tatmin etmek olsun ve pamuğun iğrilmesi için kurulan işletme ister rasyonel ister örf - âdete göre teşkil edilsin, iktisat süjesinin gayesi ve onun faaliyetini tanzim eden kaidelerin hepsi bu olaya taallük eder. Buna ayrıca işçilerle olan münasebet, iktisat süjeleri tarafından konmuş kaidelere göre cereyan eden alış - veriş (mukavele, akit v.s.) ve bilhassa bütün pamuk iğme ameliyesi dahildir: Ham maddelerin çıkarılması ve onların makineler yahut âletler vasıtasıyla işlenmesi, ambalâj yapıpıp tamamlanmış mahsulün gönderilmesi v.s. dahildir.

Bu izaha göre iktisat ile tekniği birbiriyle mukayese etmekte bir mâna yoktur. İktisat ile teknik iki ayrı yüzey üzerinde bulunmaktadırlar. İktisat bir kültür alanı, teknik ise bir muamele usulüdür. Mundus oeconomicus yanında bir mundus technicus yoktur. İktisat ile teknik arasında bir tezattan bahsedenler "iktisat" kelimesini buradakinden başka bir mânada kullanmaktadırlar ki o da muayyen bir faaliyet fikridir. Bu anlayış ile artık iktisat ve teknik kavramı mukayese edilebilir. Andreas Voigt'un isabetli tarifine göre insanın bir taraftan mevcut vasıtalarda gayeyi seçme (Zweckwahl), diğer taraftan mevcut gayede vasıtayı seçme diye işaret edebileceğimiz bir hususî "iktisat" ve bir hususî "teknik" faaliyeti vardır. Yalnız bu farklı sınıflamaya insanların buldukları muamelelerin her safhasında rastlanabilir. Destojewsky'nin romanında ölüme mahkûm edilen adam hayatını tamamlayacak olan son beş dakikasını en faydalı şekilde kullanmayı düşünürken "iktisadî" hareket eder. Buna mukabil Casanova'nın hayatı esaslı unsurlarıyla (Aşk—) tekniğinin bir örneğidir.

İktisat hayatının "düzeni" üç ayrı yönden mütalâa edilebilir ki bunun ikisi fiilî (real) üçüncüsü (ideal) fikrî mânadadır. Düzeni yaratan bu üç merhale şunlardır: A. İktisadın cereyan ettiği büyük cüzütam (Verband) sayesinde husule gelen düzene - ayarlama (Regulierung) diyeceğiz. B. İktisat süjesi, ki bununla yaratılan düzene organlaştırma denilebilir. C. Sistemleştirme vasıtasıyla iktisat hayatının olaylarını zihinlerde düzenliyen ilim.

Düzenin bu üç nevinin mahiyetlerini esaslı bir şekilde inceliyeceğiz.

A. İktisat Hayatının Ayarlanması (Regulierung).

İktisat hayatının iktisadî hareketleri ayarlıyan bir düzen çerçevesi dahilinde cereyan ettiğini gördük. İktisadi faaliyette bulunan insanların muamelelerini tanzim eden sistem ve kaidelerin heyeti mecmuasına İktisat Düzeni diyoruz. İktisat düzeni diyince aşağıdaki vakıalar hatıra gelir:

İktisadî faaliyetlerde inisiyatif kimdedir, yani iktisat nizamında iktisat süjesi kimdir?

İktisat süjesi kendine iktisadî mallar edinebilir mi, edinirse haklarını ve hangi şekillerde,

İktisat süjeleri diğer şahıslarda hangi nevi münasebetlere girebilirler, birinin diğerine bağlı olduğu halier var mıdır, bu haller hangi nevidendir,

İktisadî faaliyette bulunan şahıslar birbirlerine akit veya diğer bir şekilde mi bağhdırlar,

İktisadî faaliyet "hür-frei" olanlar tarafından mı, yoksa "hür olmayanlar - unfrei" tarafından mı ifa edilecektir,

İstihsal edilen mallar hangi şekillerde istihlâke arz olunacaktır,

Millî (sosyal) gelir hangi esaslara göre dağıtılacaktır,

İş bölümü hangi şekilde vukubulacaktır?

Her muamelenin tâbi olduğu kaidelerin menşei ve mahiyeti çok başka olabilir, onun için biz iktisat düzeninde başlıca aşağıdaki unsurları tefrik ediyoruz:

1 — Hukuk düzeni. Bu düzen hususi bir cebir vasıtasıyla zorlayan normları ihtiva eder ve çok defa - daimî değil - devlet tarafından temin edilir.

2 — Anlaşma ile doğan düzeni (Konventionalordnung). Bu düzen şahısların teşkil ettiği ve içinde faaliyetlerin ifa edildiği çevre dahilinde sarih muvafakata veya ademi muvafakata ("psişik cebir", aynı zamanda mülkiyetin tehdit edilmesi veya diğer iktisadî mahsurlar) dayanan ve muhteviyatı yine düzenleyici kaideler olan sistemleri ihtiva eder. Buraya, meselâ: (Kanunlara müstenit olmayan) borsa nizamları karat ve ona benzer çüzütamların yaptıkları anlaşmalar, (Devletler hukuku karakteri taşımayan) muhtelif milletler arasındaki ittifaklar v.s.

3 — Adetler düzeni (Die Sittenordnung). Bu düzende M, WERNER e göre muayyen bir zamanda ötedenberi alışıldığı şekilde hareket etmeyi gösterir. (Örf - âdet kaideleri mevcut olmadıkça) iktisadî adetler

düzenine ticarî âdetler, ticarî temsil esasları v.s. dahildir.

Muayyen bir iktisat düzeni içinde muayyen esaslara, vazih bir hukuk fikrine uyulması ile muayyen bir "ruh" un meydana geleceği aşîkârdır. Bu ruh iktisat düzeninin yasama kudretiyle ihata edildikçe içinde bir iktisadî hukuk düzeninin muhtelif hükümlerinin vahdetini bulabileceğimiz muayyen bir iktisat sisteminden bahsedebiliriz. Aşağıdaki izahlarımızda bu iktisat sisteminin belli başlı hususiyetlerine göre en önemli tiplerini inceliyeceğiz.

B. İktisat Hayatının Teşkilâtlandırılması (Organisierung):

Teşkilâtlandırma diyince, insanlar tarafından müşterek faaliyetlerini görmek maksadı ile kurdukları belli ve plânlı bir teşebbüs; teşkilât deyince, ya teşkilâtlandırma vakası veyahutta bunun neticesi anlaşılır. İktisadî çalışmanın (her içtimâî çalışma gibi) sabit teşkilâtı işletmelerdir.

Sabahleyin erkenden bir şehrin caddelerinde dolaşırsak, binlerce insanın bir hedefe doğru koştuğunu görürüz. Kimi bir makine başındaki yerine, diğeri bürosundaki masasına, kimi bir yüksek okulun dershanesine, diğeri bir kışlaya, bir gazetenin yazı işleri bürosuna, diğeri bir tramvay arabasına. Bir saat sonra bütün çalışan insanlar caddeden kaybolmuşlardır; yalnız seyyar memurlar ve nakil vasıtası işçileri ve ya tanzifat ameleleri geri kalmıştır: Bunların hepsi bir plâna göre faaliyette bulunmaktadırlar.

Bütün bu insanlar nereye gittiler? Cevap: İşlerini gördükleri işletmelere. Bir işletme nedir?

Bir işletme, devamlı iş görme maksadını güden bir tertiptir. Bu kavram içine şunlar dahildir:

1 — Bir işletme dahilinde ifa edilen faaliyetlerin meydana gelişi: Evvelce söylediğim gibi, diğerlerinin de iktisadî gaye olarak takip edebilecekleri işler.

2 — Müddetlerin belli edilmesi: İş görme (Werkverrichtung) devamlıdır. Kısa süreli bir faaliyetin icrası mevzuubahis olduğu zaman bir işletmeden bahsedilemez.

3 — Bir plânlılığın ve intizamın mevcudiyeti: Yani bir tertibin (Veranstaltung) mevcudiyeti.

Bir insan kendi başına iş gördüğü zaman bile nasıl bir (subjektiv) plân ihtiyacı varsa daimî olarak iş gören kimsenin de işini muhtelif kaidelere göre ifa edeceği tabiidir. Bu kaideler objektif düzen şeklinde

tecelli ederler. Bir çok şahıslar sayilerini müşterek olarak kullanmak üzere birleştirdikleri zaman münferit plânların bir düzen içinde maddileşmesi (Objektivierung) bir zaruret oluyor.

Böylece müşterek işe katılan faaliyetlerden gerekli yerlerde, gerekli zamanlarda ve lüzumlu işler için istifade edilirse plânlı hareket edilmiş olur. Bu suretle bir işletme düzeni doğuyor; bu düzen düşünülmüş, konuşulmuş, yazılmış, basılmış olabilir, veyahut zımnî veya sarîh bir surette açıklanabilir. İşletme düzeni iş vetiresinin (Prozess) her organı için otonom veya heteronom olabilir - bunların hepsi birdir, yeter ki bir düzen mevcut olsun.

İşletme düzeninin başlıca vazifesi her türlü istihsal faktörlerini zaman ve mekân bakımından bir bütün halinde maksada uygun bir şekilde birleştirmektir.

İşletme düzeni şu noktalar üzerinde tekemmül eder:

a) İş vetiresine giriş, buraya taahhüt üzerine tâyinler, işçi bulma, nicelik ve nitelik noktayı nazarına göre işçilere yol verme, bunun gibi istihsale yararlı tesislerin ve lüzumlu çalışma vasıtaları tedariki girer.

b) İş vetiresinin tertibi (Einrichtung), yani faaliyet yerlerinin tesbiti (nerede?), faaliyet zamanı (ne vakit?).

c) İş vetiresinin yürütülmesi (Ausführung), yani evvelce kararlaştırılan plânın tatbiki, iş vetiresinin bir intizam dahilinde görülmesi için sarfedilen gayret.

İşletmelerde organizasyon suretiyle meydana gelen düzen, daha evvelce incelediğimiz iktisat sujelerinin kendi eserleri sayılan ayarılma düzeninden farklıdır. Fakat bu sonuncusu iktisat düzeni içerisinde gömülmüştür. Ve onunla taayyün eder.

İktisat düzeni yalnız iktisadî muamelelerde bulunma imkânlarını ihtiva ettiğinden bu muameleler işletme teşkilâtı içinde tecelli etmektedirler. İktisadî muamelelerin içine katıldıkları iktisat düzeni umumi bir saha olduğundan, her işletme iktisat plânının canlı bir teşekkülüdür. Bir tane iktisat düzeni vardır, fakat bu iktisat düzeni içinde sayısız işletmeler bulunur.

Üzerinde çok münakaşa edilmiş bir mesele de şudur: İşletme birimini hangi kıstas tespit eder? Acaba büyük bir mağaza bir işletme midir? Yoksa reyyonları ile beraber bir çok işletmeyi de içine alabilir mi? Bu sorunun cevabı bilhassa istatistikçiler için çok ehemmiyetlidir. Buna rağmen şimdiye kadar memnun edici bir şekilde gözlemlenmemiştir.

Ben en iyi işletme biriminin işletme düzeni birimi olduğu kanaatindeyim.

İkinci bölümde işletme teşekkülü prensiplerini, umumî olarak işletme teşekkülünün muhtelif şekillerini, ayrıca kapitalist iktisat sistemi sahasındaki işletme teşekküllerinin hususiyetlerini etraflıca tetkik edeceğiz.

C — İktisat Hayatının Sistemleştirilmesi (Systematisierung):

Tav'i düşünce çok kere iktisat hayatını düzenlemek maksadiyle ortaya birbirinden farklı karışık fikirler atar. Bunları filî ve fikrî düzen hâdiseleri birbirinden kâfi derecede kesir olarak tefrik edemez. Daima şunu bilmeliyiz ki, himayeci gümrük veya fabrika düzeni, millî iktisat veya kapitalizm gibi düzen prensipleri birbirinden esash şekilde farklıdır. İlk ikisi fiilen diğer ikisi ise fikirlerde düzenlenmektedir. Bu fikri düzen metodlarından burada bahsedilecektir.

Yukarıda biz iktisat hayatını iktisat fikri vasıtasıyla kültür hayatının bir sahası olarak hudutlandırmıştık. İktisat fikri zamana ve mekâna tâbi olmıyan bir akıl kavramıdır. Fakat iktisat hayatı mânasına gelen "iktisat" zamana ve mekâna bağlı işlerin mecmuasıdır.

Bütün kültür böylece bütün iktisat tarihi demektir. Öyle ise iktisat fikri daima kat'î tarihi hâdiselerden vücuda gelmektedir. Nasıl ki "in abstracto" fikir haricinde hiç bir din, sanat, dil, devlet olmazsa böylece "in abstracto" iktisat da olmaz. İktisat daima kat'î ve tarihidir.

Bütün kültür ilimlerinin vazifesi doğurdukları kültür tezahürlerini, onların tarihî hususiyetleri içinde inceliyecek vasıta ve yollar bulmaktır. Muayyen bir kültür sahası, onun tarihteki yerini, müşahhaslığını tâyin etmek ve onu hususiyetleriyle beraber aynı kültür fikrinin sair müşahhaslaştırmalarından tefrik etmek suretiyle ilmileştirilir. Buna ancak yapıcı bir fikir ile erişilebilir.

Tetkik ettikleri kültür sahasının tarihî hususiyetlerini tâyin etmek için, meselâ: Konuşma ilmi konuşma şekli fikrine, ilâhiyat doğma (âkide) fikrine, sanat ilmi stil fikrine yardım ederler.

İktisat ilminin de mevzularını bir sistem şeklinde düzenliyen böyle yapıcı bir fikre ihtiyacı vardır. Bu fikrin vazifesi muayyen bir zamandaki iktisat hayatını ve hususiyetlerini tâyin etmek, onu başka iktisat devrelerindeki iktisat nizamlarından ayırdetmek ve bu suretle insan eseri olan iktisadın tarihî devirlerini hudutlandırmaktır.

İktisat ilminin bu stil fikri (san'at ilmi terminolojisine dayanarak

söylüyoruz) iktisat hayatının tamamına gamil ve düzen tekniğini tâyin edebilme kudretine sahip olması lâzımgeldiğinden, iktisat - ve işletme nizamının (pratik) düzen fikrinden daha şümulüdür. Bu suretle aşağıda izah edeceğimiz muhtelif düzen prensiplerinin sırası tâyin edilmiş oluyor.

Bu umumî izahta tetkik ettiğimiz, kullandığımız, değerlendirdiğimiz üç muhtelif düzen prensibinin teşkil ettiği tarihî sıra içinde iktisat hayatının ayarlanması ve düzenlenmesi aynı zamanda cereyan eder ve birbirinden ayrılmaz.

Daha başlangıçta iktisat düzeni ve işletme düzeninden müteessir olan iktisat hayatı, bu iki düzenden ayrı olarak düşünülemez. Fikir dünyasında iktisat hayatının mevzuunu tanzim etme ihtiyacı bundan daha çok sonra uyanmıştır. O halde düzenleyici prensip olarak "sistemleştirme çok sonra zuhur etmiştir. Aşağıdaki izahlarımızda tetkik ettiğimiz üç düzen prensibine tekrar döneceğiz.

Başta iktisat sistematiğini inceliyeceğiz. İktisat hayatını sistematik olarak bu suretle inceledikten sonra diğer iki düzen prensibinin mahiyeti hakkında (nazari) doğru bir bilgi edinmiş olacağız.

Bu yolda yürüyüşümüzün haklı olduğunu izahlarımız isbat edecektir.

Bibliyografya: İktisat hayatının düzeni meselesi, burada gösterilmiş olduğu veçhile, daha henüz tanzim edilmiş olmadığından, bu hususta umumi bir literatür yoktur, onun için felsefî ve millî iktisada dair metodik literatürü saymak lâzımdı. Handwörterbuch der Staatswissenschaften'de Volkswirtschaftslehre (3. bası G. SCHMOLLER) makalesine bakılabilir. R. STAMMLER'in Wirtschaft und Recht 1896. Max WEBER, Wirtschaft und Staat im Grundriss der Sozialökonomie. Cilt III. 1922, bilhassa VI. bölüm.

BİRİNCİ BÖLÜM

İktisat Hayatının Sistemleştirilmesi.

I. Şimdiye kadar yapılan sistemleştirme denemeleri:

İktisat ilmi ilk safhalarında - her alim tarafından bilinmiyen bir düzeni mümkün kılabilecek bir prensip aramıştır. İktisadî olayları sistemleştirme denemelerinden önemli olanlarını aşağıda izah edeceğiz:

1. Kat'î (formal) prensiplere göre sistemleştirme:

İktisat ilminin kurulmasında kendisinden faydalanılan ve en çok

benimsenen fikir "Umumî iktisat" fikridir. Bugün bile iktisat bakımından ilmi düşünüş fikri, iktisat hayatının genel ilmi olarak siyasî ekonomi (politische Ökonomie) yerine, daha hâlâ Millet ekonomisi veya umumî iktisat bilgisi kullanılan yerlerde - bilhassa Almanyada - hâkimdir.

Umumî iktisat kavramının sistem teşekkülündeki yerini göstermek maksadiyle, meşhur iktisat kitaplarından bazı parçalar ahyorum.

Adolf WAGNER'in Grundlegung der politischen Ökonomie. S. 100: "Bu disiplinin gayesi (die politische Ökonomie) iktisatların birbiriyle olan münasebetlerinden doğan münferit iktisatlara taallük eden (?) iş bölümü ve mal mübadelesine (alışveriş) dayanan "Bütün" veya sözde (?) bir sistem teşkil eden iktisadî vakıaları, yani insan faaliyetlerini takip etmektir. Bu "Bütüne", bu "Sisteme" "Umumî iktisat" diyoruz. Onun için bu tâbir caizse, diğer mütecanis "bütüne" karşı düşünülmüş "İnsanların kurdukları iktisadın içtimaî sistemini" meydana getiriyor. (Schaeffle). O, iktisadî vakıalar mecmuası, "kollektif bir hâdisedir" (MENGER).

Gustav SCHMOLLER "die allgemeinwissenschaftliche Lehre" adlı eserinde "Umumî iktisat" tan bahsetmektedir. Bu, ona göre "fiilî bütün", yani parçaları canlı mubadele hareketlerinde bulunan ve onun bir bütün olduğunu gösteren fiillerin teşkil ettikleri bir küldür. Öyle ki parçaları arasında senelerden, yüzyıllardanberi mahiyetleri, şahsî sebeplerden vukua gelen mubadeleye rağmen aynı kalan ve değişebilen nisbette bize inkişaf eden bir uzuv olarak görünen bir küll... Muhtelif devletlere ait binlerce münferit iktisat hiçbir zaman millî bir iktisat olarak tasavvur ve hülâsa edilemez. Yalnız aynı ırktan olan ve aynı dili konuşan, tek bir ruh ve fikir, adet ve hukuk kaideleriyle birbirine bağlı, bir millî iktisat ve ticaret sistemine malik ve faal bir mubadele münasebetine bağlı olan insanların bulunduğu yerde bir millî iktisattan bahsedilebilir. Grundriss der Allgemeinen Volkswirtschaftslehre. P. I. 31.

PHILLIPOVICH, Crumdriss der politischen Ökonomie. P. 12. 16. Phillipovich tarafından kullanılan ilim bir "Millî İktisat İlmidir! Bunu şu şekilde izah ediyor: "İktisat birimleri bir çok münasebetlerde birbirleriyle bağlıdırlar, onun için her insanın iktisadî durumu, bu iktisadın tâbî olduğu şartlarla taayyün edilemez. Ancak ona bilvasıta veya bilâvasıta tâbî olan iktisatlarla münasebete girdiği zaman tekemmül eder..

İktisat birimleri arasındaki bu zaman ve mekân bakımından devamlı bağ insanların fiil ve alâkalarında kendiliğinden ortaya çıkar. Onun için bu bir teşkilât olarak değil de, bir organizma olarak tavsif edilir. Mütalâa edilen bu organizma devlet olarak düzenlenmiş ve an'ane, tarih, ve kültür inkişafı bakımından birlik şuuruna sahip bütün bir milletin organizmasıdır. Bir milletin uzuvlarının zamana ve mekâna bağlı iktisadî hayatını, zikredilen mânada alışveriş dolayısıyla milletin birbirlerine bağlı iktisat birimlerini, bu organizmanın mutlak bir cüz'ü olarak kabul edersek, bir millî iktisat olarak vasıflandırabiliriz.

Filhakika Millî İktisadın iktisat bakımından ilmî müşahade için olağanüstü verimli, hattâ kaçınılmaz bir fikir olduğu şüphesizdir. Maatteessüf "Millî İktisat Bilgisi", bizim ilmimizin az inkişaf etmiş bir dahıdır. Yakından bakılacak olursa, bir çok iktisatçıların "Millî iktisat bilgisiyle" uğraşırken öğretim sistemlerine millî iktisat kavramını ancak bir ek olarak aldıkları görülür. "Millî iktisat bilgisi sistemleri" nde bahsedilen bütün kategorilerin büyük bir kısmının "millî iktisat" ile alâkası yoktur. Piyasa, para, kredi, teşebbüs, konjonktür, buhranlar kavramı buna güzel misal teşkil eder. Fakat istihsal ve inkisama ajt umumî bölümlerde hakikaten millî iktisat içine giren, yani "millî iktisat organizması" fikri ile bağdaşan kavramlara rastlamak mümkündür. Bugün Friedrich List'in devam ettirmeye çalıştığı, merkantilistlerin gayesi olan "Millî İktisat" bilgisi bir kaç belirsiz tertipten ibarettir. Millet ekonomisi daha ziyade başka temeller üzerine kurulmuş ve sisteminin teşekkülünde millî iktisattan ayrı fikirlerden istifade edilmiştir.

Buna şu şekilde itiraz edilebilir: Bu hususta ilmimiz haksızlık etmiş, doğru yoldan ayrılmış, talî derecede ehemmiyetli, yanlıcı fikirlerle dayanmıştır. Hakikî olan "Millî İktisat" tır. ancak bunun yardımıyla bir sistem kurulabilir. Millî iktisat fikri sistem teşkil edici mahiyette olmadığından, bu itiraz kuvvetini kaybeder. Mevzuu bahis olan verimli bir millî iktisattır - asıl olan KANT'ın daha evvelce tavsiye ettiği organizmanın çalışma fikridir -, fakat bu hâlâ bize yalnız millî iktisat fikrini veren bir noktâ nazar, hâlâ yalnız bir çalışma fikridir. Bu kavram benim millî iktisatta müşahade ettiğim "organizma" nın hangi neviden olduğunu göstermiyor. Organizmanın mücerret kavramı nasıl zoologun karşısındaki organizmanın memeli mi, yoksa böcek mi olduğunu bemedikçe ona faydası dokunmazsa, millet ekonomistleri için de iktisat

di dünya, onun mahiyeti bilinmedikçe, muğlak kahr. Bu hususta millî iktisat kavramı bir şey söylemiyor. "Bütün bir millet içinde münferit iktisatların içtimaî bağılılığı" tasavvuru gerçekten öğrenmek istediğimiz bu bağılılığın mahiyeti hakkında bizi vuzuhsuzluk içinde bırakıyor. İlerde tesbit edeceğimiz gibi böyle birçok bağılılık imkânları vardır ve bir "Millî iktisat", zanaat, kapitalist, sosyalist esasa dayanabilir. Biz sistem teşkil eden fikirlerden, bize muayyen bir iktisat hayatının hususiyetlerini gösteren ve iktisadî bir vakıanın tarihteki yerini tâyin edecek bir kabiliyet bekliyorduk. İşte millî iktisat fikri bunu sağlayacaktır. O, bugün hâkim olan iktisadın yorumundan çıkan iptidaî bir uzuvdur (bir tek ordre naturel - iktisat hayatının tabii düzen anlayışı). Bu metafizik faraziye klâsik görüşün esasını teşkil eder. Bu faraziye iktisadî münasebetlerin teşekkülünün ifadesinden başka bir şey değildir ve millî iktisat kavramına kapitalist iktisadın mevzuunu vermektedir. Bugün millî iktisat öğretmenleri farkında olmadan hâlâ bu şekilde hareket etmektedirler. Fakat bu münasebetlere bakılacak olursa iktisad bakımından ilmî müşahadenin esasını millî iktisadın teşkil ettiğini görürüz. Böylece tamamen tatmin edici olmamakla beraber ilmimizin en yüksek sistem teşkil edici fikrine bu kavram vasıtasıyla varılabilir. Bu tenkitle onun verimli - ve lüzumlu çalışma fikri olduğunu bir daha belirtmiş oluyorum.

Millî iktisat kavramı yanında yeniden başka iki kavram daha ortaya çıkıyor: Hususî iktisat ve dünya iktisadı. Bu kavramlar yardımcı iktisadî münasebetlerin birbirinden ayrı olduğu anlaşılır.

Bir sacayak teşkil eden bu sistem kavramlarının - hususî iktisat, millî iktisat, dünya iktisadı - meydana çıkmasında Bernhard HARMS'ın bilhassa yardımları büyüktür: "Dünya iktisadı kendi başına bir mâna ifade etmeyip, millî iktisat ile pek sıkı bağı olduğu, ve millî iktisadın da esasını münferid iktisatlar teşkil ettiğine göre, millî iktisattan dünya iktisadına geçebilmek için önce münferit iktisadın incelenmesi lâzımdır". Volkswirtschaft und Weltwirtschaft (1912), 89.

Harms münferit iktisadı sonra şöyle tarif ediyor: "Münferit iktisat malların iktisabı ve kullanılması için bir iktisat süjesi tarafından idare edilen organizasyondur".

"Millî iktisat, serbest ve teknik münasebetlere dayanan, kanunun düzenlediği ve iktisat siyaseti bakımından tanzim edilmiş bir tica-

ret vasıtasıyla yürütülen, devlet olarak birleşmiş bir milletin münferit iktisatları arasındaki alış veriş münasebetlerinin heyeti mecmuasıdır. (100).

“Dünya iktisadı”, fazla inkişaf etmiş nakil vasıtalarının sağladığı ve devletlerin aralarında yaptıkları anlaşmalar yardımıyla düzenlenen münasebetler ve münferit iktisatlar arasındaki faaliyetlerin heyeti mecmuasıdır. (S. 106).

Mantıkî olarak müdafaa edilemeyen bu üç iktisat nizamına itiraz edilebilir, çünkü üçü de aynı mahiyette değildir, “hususî iktisat (remzi) birimlere ait saklı (diskret) unsurların ilmi hülâsasıdır. Ayrıca “millî iktisat” ve “dünya iktisadı”nın tamamen başka mâna ve ilmi değerinde olduğu söylenebilir. Bilhassa iktisat ilminin en yüksek sistem teşkil edici fikri olarak “millî iktisat” kavramının kullanılmasına dair yaptığım mülâhazalar, diğer iki yan kavram karşısında önem kazanmakta ve tutunmaktadır. “Millî İktisat” kavramı ne kadar boş ise (yalnız “mübadele iktisadı” münasebetlerinde temas edileceği gibi zarurî olarak kabulü imkânsız bir mevzuu ihtiva eden millî iktisat kavramının başka kavramlardan da istifade edişinin sebepleri hakkında iktisatçılar hesap vermemektedirler), hususî iktisat ve dünya iktisadının hangi iktisadî münasebetler içinde ve ne şekilde düzenleneceği tâyin edilmedikçe, bu iki iktisadın da mevzuları o kadar mânasız kalır.

Aşağıda iktisadî hâdiselerin sistemleştirilmesi hakkında yapılacak münakaşalar yukarıda tahlil edilen denemelerde temas ettiğim başlıca eksiklikleri bertaraf edecektir: Bu eksiklikler formalizm ve muhtelif iktisat şekillerinin tâyinidir.

2. “İstihsal tarzına” göre (Zustande der Produktion) sistemleştirme.

İktisat hayatının çeşitli oluşu (her zaman ve her millette hâkim olan istihsal nev’ine göre) bizi onları tiplere ayırarak düzenlemeye mecbur ediyor. Hattâ buna sistemleştirmenin en esash şekli denebilir, çünkü bunun Aristoteles tarafından kullanıldığını biliyoruz. Aristoteles Siyaset adlı eserinde (1, 8) şöyle demektedir: “Tabîî çalışmanın... hâkim olduğu muhtelif hayat tarzları şunlardır: Göçebelik, tarla ile uğraşma (köyler), haydutluk, balıkçılık ve avcılık.

Aristoteles sonra para kazanmak suretiyle yaşayan insanlardan bahsediyor: 18. nci yüzyılın sosyoloji literatüründe bu sınıflama çok benimsenmemiştir. Avcılık - çobanlık ve tarla ile uğraşan kavimler, içinde imalâthanelerin kurulabileceği, ticaretin inkişaf edebileceği “mede-

ni" milletlerin ilk basamağını teşkil ederler. Adam Smith'in, meselâ harp teşkilâtı, eğitim teşkilâtı ve vergi teşkilâtı hakkında yapmış olduğu denemelerde bu ayırımın büyük rolü olmuştur. (Milletlerin Zenginliği - kitap III, bölüm 1. 2. 3. ve kitap V. Bölüm 1. e bakınız).

Almanya'da bu ayırım şemasını ilk olarak kullanan Friedrich List olmuştur. Şöyle ki: 1 — Avcılık, balıkçılık. 2 — Çobanlık. 3 — Ziraat. 4 — Ziraat ve zanaat. 5 — Ziraat zanaatı ve ticaret.

Gustav Schönberg, Handbuch der politischen Ökonomie, adlı eserinde bu sınıflama usulünü iyice incelemiştir. (3. bası 1890. S. 27.)

Schönberg istihsal tarzından giderek, bunu 6 tipe irca ediyor: z

1. Avcı halk, 2. Balıkçı halk, 3. Çoban veya göçebe halk, 4. Hakiki çiftçi yerli halk. 5. Sanatkâr ve tüccar halk, 6. Sanayide çalışan halk. O her tipi şu noktai nazara göre karakterize etmektedir:

"Sâ-y, tabiat, sermaye (yani, bizzat insanlar tarafından meydana getirilen maddî istihsal vasıtası) gibi üç istihsal faktörünün malların elde edilmesinde hangi nisbet, hangi ölçü ve derecede müessir olmaktadır?

İlk iki tipte istihsal ve istihlâke tabiat hâkimdir. Tabiat yalnız insanların gıda maddelerini husule getirir. Bu tiplerde daha "müşterek teşkilâtlı faaliyet, insanların muhtelif meslek sınıflarına ayrılması, bir mübadele görülmemektedir". Herkesin mesleği diğerinin aynıdır, herkes aynı nev'iden iş görmektedir. (Erkek işi - Kadın işi?) Hususî mülkiyet ancak menkul şeyler üzerindedir, müşterek ve serbest avlanma arazisi (balıkçılık sahası) aşiretin mülkü sayıldığından, yabancılara karşı aşiret tarafından müdafaa edilir. Fakat kanunî bir mülkiyet düzeni yoktur. Çoban - veya göçebelerde başca istihsal dalı ve gıda kaynağı hayvancılıktır. Bunların esaslı meşguliyeti öncekilerde olduğu gibi yalnız muayyen bir toprak parçasını işgal değil, buralarda hayvan yetiştirmektir. Hayvan besleyiciler artık tabiata karşı pasif kalmıyarak ondan çalışarak istifade etmektedirler. Davarlar insanların yakaladığı bir istihsal vasıtası ve sermaye olduğundan, bu istihsal merhalesinde artık sermaye önemli bir faktör ve başlı başına bir gelir kaynağıdır. Bu devirde hayvan sürüleri vasıtasıyla istenilen büyük serveti teşkil etme imkânı vardır. Servetlerin teşekkülü neticesi servet farkları doğar. Ve böylece malik olanlalarla olmıyanlar, zenginler, müreffeh olanlarla fakirler arasında farklar meydana gelir. Herkesin produktif faaliyeti diğerinden farklı olduğundan dolayı kölelerin iş kuvvetinin tehlikesiz ve

ekonomik kullanılışı (!) işveren ile işçi, hür olanlarla köleler arasındaki farkı ortaya koyar. Bu iktisatta esaret mümkündür. Bundan ötürü servetlerde ve diğer iktisadî durumlarda farklara, ve sosyal, siyasî ayrılıklara daima rastlanmıştır. Çobanların iktisadî vaziyeti daha iyicedir. Fakat istihsal daha hâlâ mahdud, ve yalnız ailenin ihtiyacını karşılayacak kadardır. Bu iktisatta muhtelif ve müstakil zanaat sınıflarının taazuvu ve mübadele mallarının muntazam trampası çok defa mevcut değildir.

Ekonomik gelişmelere muvazi olarak sosyal sahada ve ruhî hayatta, hukukta (mülkiyetin düzeni, miras hukuku, hakkı müdafaa v.s.) da gelişmeler olmuştur.

Hakikî çiftçi yerli halkın farik vasfı, bu insanların muayyen bir yerde oturarak ziraat, ve hayvancılıkla geçinmeleridir. Başlıca istihsal dalı ve kazanç kaynağı bunlardır. İnsanlar ziraî istihsale geçtikten sonra iktisadî durumlarında önemli değişiklikler olmuştur... onlar... artık önceleri olduğu gibi tabiatın ihsanlarına bel bağlamamaktadırlar. Onlar toprak mahsullerinin nevelerini tâyin ederek, bunları sâyleri vasıtasıyla çoğaltabiliyorlar. Toprağın işlenmesi ve cemiyette daimî müesseselerin kurulmasıyla toprağa müteallik yeni hukuk münasebetleri inkişaf etmiştir. Bu kavimlerin iktisat nizamları birbirinden ayrıdır. Fakat bazan da aşağıdaki noktalar müsterektir: "İnsanların çeşitli faaliyetleri sayesinde maddî ihtiyaçları tatmin edilerek iktisadî mevcudiyetleri teminat altına alınmış olur. Eğitim ilerlemiş, ilim yayılmış, eski adetler bertaraf edilmiştir. Halkın yaptığı istihsal mahiyeti itibariyle bir ilk istihsal (Urproduktion) (ham madde istihsali) dir. Daha ziyade faaliyet ziraat (tarla ziraati ve hayvancılık) sahasındadır. Hususî iktisatlarda (isolierte produktion) bilvasıta istimal malları imal edilir... Mübadele mallarının imali ve mahsullerin trampası yalnız istisnai olarak görülmemektedir. Fakat (!) bu iktisatlara çok defa hür olmıyan şahıslar dahildir, ki bunların kuvvetleri hâkim sınıf tarafından kendi menfaatleri için istismar edilmektedir... iktisatlar içinde meslekî bir iş bölümü başlıyor, produktif halk da bunlar arasında muhtelif meslek sınıflarına ayrılıyor. Zanaat işleri... ilk olarak evlerde yapılır, tâli derecede bir iş, yani müstakil bir iş, yani müstakil bir meslek haline gelememiştir. Tekniği de pek az inkişaf etmiştir. Fakat hemen her yerde müstakil meslek faaliyetleri gelişmektedir... Filhakika halkın yalnız küçük bir kısmı meslekten yetişiyor ve muhtelif zanaat dallarında zanaatkâr sınıfları meydana geliyor. Zanaat istisnai olarak bir kazanç menbaıdır, bir çok zana-

atkârlar büyük iktisatlarda köle vaziyetindedir, onlar kendilerini istihdam edenlerin menfaatine çalışırlar. Müstakil bir ticaret, bir tüccar sınıfı mevcut değildir, eğer varsa onlarda alelâde münasebetlerdir. Sanatkâr ve tüccar halk ziraat - millî iktisat ve balıkçılık yanında madencilik ve san'at işleri, ticaretle işigal ederler". Ziraat ve ormancılıkla uğraşan beldeler yanında, zanaat ve ticaretin temerküz noktası olan şehirler teşekkül etmiştir. Halk şehiri ve taşralı diye ikiye ayrılır. Şehirde insanlar pek sıkışık vaziyette yaşarlar ve iktisadî faaliyetlerde bulunurlar. Ahali muhtaç olduğu maddî malların hepsini istihsal edemez. Maddî istihsalât en ziyade zanaat hasılâtına ve tüccar emtiasına dayanır. Şehir halkı ile taşralılar arasında muntazam bir mübadele inkişaf ediyor, şehirler pazar yeri oluyor. Maddî istihsal alanında, büyük işlerin taazzuvu karakteristiktir. Bu iş bölümü, bilhassa münferit zanaat teşebbüslerinde, gelişerek tekniğe münceş oluyor. Zanaat istihsalâtı çoğalıyor, çeşitleri çoğalıyor, daha iyileşiyor ve az bir masrafla yapılabiliyor!.. Fakat elde edilen hasılâ yine basit âlet ve vasıtalara dayanıyor. "Ticaret yabancı memleketler mahsulleri üzerinden yapılmaktadır... O zamana kadar ayrı (izole) olan istihsal artık büyük ölçüde mübadele mallarının satışı için yapılan içtimâî bir istihsaldir. Böylece hususî bir para servetinin meşru bir müessesese oluşu yeni ve karakteristiktir.. Millî iktisattan para iktisadına geçiliyor. Mutlak satın alma kuvvetini haiz bir mal olan bu para ile yeni bir mülk süjesi, yeni bir istihsal vasıtası ve bu vasıta da ödenecek bir borcun mevzuu olduğundan yeni bir gelir menbaı doğmuş oluyor. Paranın ihdasiyle muhtelif şekillerde istikraz ve ikraz kredileri meydana geliyor. Kazanç faaliyetleri artık şahsidir ve hür insanlar tarafından görülmektedir. Fakat bu da mutlak değildir... İktisadî faaliyette bulunan insanların karışık iktisadî ve bir çok mübadele münasebetlerinden müğlâk bir iktisat hukuku doğuyor... Değişen istihsal ve mübadele münasebetleriyle yeni mülkiyet hareketleri ve sosyal sınıf düzeni tekemmül ediyor... İş, şahsiyet, ferdi teşebbüs, ve sermaye sosyal sınıf teşekkülünün yeni elemanları oluyorlar. Yeni zengin sınıflar kendilerini sosyal ve siyasî hayatta eskilere karşı nüfuz sahibi görüyorlar... Şahsî hâkimiyet gayretleri de yatışmış, hatâ büsbütün ortadan kalkmıştır.

Bütün bu münasebetler zanaatkâr ve tüccar halkın millî iktisadının iktisat hayatının yeni, müstakil ve en ileri şekli olarak göstermektedir. Bu en ileri bir iktisattır, millî hayat kültür hayatı olarak onun üzerinde vücut bulur.

Sanayide çalışan halk artık tarihte inkişaf etmiş ve en yüksek iktisat merhalesine erişmiştir. Bu merhale birçok Avrupa milletlerinin ve Şimalî Amerika Birliğinin son yüz yılda ulaşabildiği merhaledir. Karakteristik devirler şunlardır: "Millî iktisat istihsalâtı içinde endüstri, makine ile istihsal daima geniş bir tatbiki ve bütün istihsalde, millî ve milletlerarası alış verişte hâkim bir mevkiye erişmişlerdir. Aynı zamanda her sahada iktisadî organizmanın şekli tamamen değişmiştir. İş bölümü ve teknikte olağanüstü gelişmeler kaydedilmiştir. İstihsal ve istihlak pek yüksek rakkamlara varmış, inkisam, sosyal sınıf düzeni değişip düzelmiş (!); "millî iktisat" iktisadiliğin, hakkın, insanlığın, ahlâkın mütearifelerini en yüksek derecede gerçekleştirmiş ve yükselerek hayatın temeli olmuştur. Yeni zamanların başındanberi bu yeni iktisat merhalesi milletlerin yüksek ve fikrî inkişaflarının mahsulüdür. İlim ve genel bilgilerin, insan haklarının tanınması ve bilinmesindeki ilerlemeler yeni bir devlet düzeni yaratmıştır. Devletler kültür devletine, yükselme gayretiyle hukuka bağlanmışlardır. Devlet düzenin temeli artık şahısların hürriyeti ve her birinin hukuk eşitliğidir... Yeni iktisat ilminin tesiriyle fertlere iktisadî sahalarda geniş hareket serbestisi tanınmıştır... Tanınan bu serbestinin muvaffak olmasının başlıca sebebi tabii ve teknik ilimlerde aynı zamanlarda vukubulan tefriklerdir... Bunun neticesinde ziraat, zanaat, madencilik, nakliye muhabere - sigorta ve kredi hareketleri ve tamamen ayrı mahiyette bir mubadele sayılan dünya ticareti sahasında yeni bir teknik istihsal ameliyesi yaratılmıştır. Miktarı fazlalaştırılan iş kudreti yanında, sermaye millî çok önemli bir faktörü olmuştur. Sayısız yeni teşebbüs neveleri, bir çok yeni meslek sınıfları teşekkül etmiş ve teşebbüsler arasında yalnız rekabet - ve piyasa münasebetleri ve işletme nevi değişmemiş, ayrıca birçok müteşebbüslerin ekonomik ve sosyal durumları da değişmiştir. Pek çok teşebbüsler için büyük işletme örnek olmuş ve çok defa küçük ve orta işletmeleri tazyik etmiştir. O zamana kadar mahiyeti bilinmiyen büyük anonim şirketler ve diğer şirket teşebbüsleri meydana çıkmıştır. Ücretle çalışan işçi sınıflarının durumları düzelmiş, büyük menfaatler karşısında büyük tehlikelere boyun (!) eğilmiştir. İşçileri bu tehlikelerden korumak, vaziyetlerini düzeltmek ve memnun etmek, insaniyeti ve hakkı bilmek devlet ve cemiyetin en başlı vazifelerinden olmuştur!

SCHÖNBERG'in izahını etraflıca iktisab ettim. Bu izah şimdiye kadar iktisadî faaliyet hakkında söylenenlerin en iyisini ihtiva etmek-

tedir. Bütün bunlar da tatmin edici değilse sebebi aşağıdadır:

“Handbuch der Modernen Volkswirtschaftslehre'de (S. 47 - 48) etraflı izahat ile tamamlanan Schönberg sistematığı boş yere tenkit edilemez. Schönberg bize daha ziyade muayyen iktisat - ve daha ileri kültür nizamlarının canlı örneklerini sunuyor. Biz iktisadın iştigal mevzuunu gösteren düzeni izah etmedik. Schönberg tarafından sayılan ilk zamanlara ait muhtelif iktisat hayatı şekillerinde hiç bir bağ (manevî) bulunmadığı ve arada mutavassıt olmadığı halde yanyana yaşayabilmektedirler. Zikredilen her merhalede fikrî birlik ve toplu yaşama bağları eksiktir. Bu eksiklik sistem teşkil edici bir fikrin bulunmayışından ileri gelmektedir. Çünkü “İstihsal Tarzı” fikri böyle bir fikir değildir. Muhtelif tiplerin mümeyyiz vasıfları gösterilirken okuyucu “İstihsal tarzından” o zaman ne kastedildiğini anlamış olmalıdır. Avcı, çoban ve çiftçi kavimlerde müellifin “İstihsal tarzı” ndan kastedtiği şey, iktisadî hayatın çok sarıh bir emaresi, yani istihsale hâkim olan istikamet, en önemli gıdalanma şubesi” dir. Burada tefrik kıstasının aşikâr olduğu, fakat yanlış intihap edildiği görülüyor. Onun için bütün iktisadî hayatı kendi hususiyeti içinde bu tek emarenin bir fonksiyonu olarak görmek mümkün değildir. Schönberg'e göre çoban ve çiftçi kavimlerde esaret varsa, onların iştigal mevzuları bütün iktisadî hayatın bünyesi için müsbet sayılmaz. “İstihsal tarzı” kavramının daha hâlâ bölünme kıstası olarak iptidai iktisat nizamları için bir mânası olabilirse de, “yüksek - ileri iktisat” ta yoktur. “İstihsal” artık çok taraflı olup hukuk düzeni, sınıf tegekkülü, iş bölümü, teknik, inkisam, işletme genişliği v.s., kısaca bir iktisat “tarzında” rasthyabileceğimiz bütün unsurlara bağlı olduğundan muayyen bir istihsal yönünde çalışan zanaat-, ticaret ve endüstri kavimlerinin mümeyyiz vasıflarını tesbite imkân yoktur. Esas mesele bu ayrı şekilleri bir manevî birlik içinde toplamak ve bu suretle bir fikre erişmektir. Demek ki “İstihsal Tarzına göre Sistemleştirme” de eksiktir. “İstihsal tarzı”, “İktisat hayatının tarzı” ile (Zustand des Wirtschaftsleben) bir tutulduğu takdirde bu sonuncusu sistemleştirmeye yaramaz. Gördüğümüz gibi Schönberg denemesi bir çok iktisat alimlerinin görüşlerinden daha üstün olmasına rağmen yine eksiktir.

3. Sürüm yerinin uzaklığına göre Sistemleştirme. (Laenge des Absatzweges).

Karl Bücher'in bir sıra ön çalışmalar üzerine kurduğu iktisat ha-

yatının sistematiği bugün dahi tarihçiler tarafından büyük itibar görmekte ve meselenin nihai çözümü olarak müşahade edilmektedir. Bücher verdiği tafsilâtlarda her iktisat nizamını tefrik edici kıstaslar göstererek ilminin münekkitlerinin işlerini kolaylaştırmıştır. "Entstehung der Volkswirtschaft" (I. bası 1893) adlı eserinde şunları yazıyor: "Bütün bu inkişafı - Bücher, diğer birçok iktisat hayatını sistemleştirmeye çalışanlar gibi muhtelif tipleri zaman bakımından sıralı olarak insan iktisadının tarihi seyrini göstermek istemiştir - bizi evvelki iktisat düzeninin tanzim edici sebebi hakkında tenvir eden millet iktisadının önemli olaylarına götüren bir noktayı nazarda toplamak lâzımdır. Bu da malların istihsalinin bu malların istihlâkine olan nisbeti, daha doğrusu malların müstahsilden müstehlike varıncaya kadar katettiği mesafesinin uzaklığıdır. Şu noktaya nazara göre merkezi - ve Batı Avrupa kavimleri için bütün iktisadî inkişafı üç merhaleye ayırabiliriz:

1 — Kapalı ev iktisadî devri: (Sırf şahsî istihsal mübadelesiz iktisat). Bu devirde haklar istihsal edildikleri iktisat içinde istihlâk edilmektedirler.

2 — Şehir iktisadî devri: (Müşteri için istihsal veya doğrudan doğruya mübadele). Bu devirde mallar istihsal yerlerinden doğrudan doğruya istihlâk yerlerine geçerler.

3 — Millet iktisadî devri: (Ticaret eşyası istihsalî veya malların tedavülü devri). Bu devirde mallar müstehlike gitmeden önce kaideten birçok iktisat safhalarından geçmektedir.

Birkaç sene evvel ileri sürmüş olduğum sebeplerden dolayı pek esassız görünen Bücher sistematiği zayıf temellere dayanmaktadır.

Bücher tarafından benimsenen bu ayırımın doğru olduğu kabul edilse bile, bu satış mesafesinin uzaklığının emarcileri iktisat hayatının durumunu göstermekten uzaktır. Öyle ise bu bizi "millet iktisadının önemli hâdiselerine" değil, bilhassa tâli derecedeki vakıalara gönderiyor.

Sonra Bücher'in nazariyesi yanlıştır da... Yani olaylarla tenakuz halindedir: Satış mesafesinin uzaklığı öyle birbirinden ayrılmış iktisat nizamlarında ayırıcı bir unsur teşkil etmez. Evvelce bu hususta şöyle yazmıştım: Bir kaç misal verirsem itirazım daha iyi anlaşılacaktır: "Ortaçağ şehirlerindeki bez müstahsillerinin pazarlara, panayırıara (veya doğrudan doğruya müşteriye) sattıkları bezin, küçük demir sanayi mahsullerinin, maden ocaklarından çıkarılan gümüşün istihsal ye-

rinden istihlâk yerine kadar katettikleri mesafe, bugün aynı mahsulle-
rin fabrikadan terziye veya çilingire veya sarrafa gidinceye kadar ka-
tettikleri yol kadardır. Ve o zamanki şartlarla şimdiki şartlar arasın-
da fark büyüktür. Modern kapitalist iktisadın yığın istihallerinden sa-
yılan meselâ: Caket, çizme v.s. mamullerin müstehliklere gidinceye ka-
dar katettikleri mesafe, orta çağdakinden bir adım bile fazla değildir.
Krupp fabrikalarının istihsalı ve devlet ve cemiyet yararına yapılan
buna benzer işler hep müşteri için istihalden sayılırlar. Her modern
vagon imalâthanesi, her lokomotif fabrikası yalnız "müşteri için mi ça-
lır?" Zamanımızda acaba vakıalar birbirlerinden ayrılmamış mıdır-
lar? Bücher'in de zikrettiği gibi büyük inkışaf temayülleri gösterme-
mişmidirler? Çok kere müşahade edildiği gibi mutavassıtların ortadan
kaldırma istekleri ve bu suretle müstehliklerin müstahsillere yaklaşma-
sı acaba bizi ortaçağ şehir iktisadı teşkilâtına mı götürüyor? Yoksa
"müşteri münasebetleri" heterogon bir iktisat devresine taallük etmi-
yor mu? Ekmek, müstehlike varabilmek için zanaatkâr fırıncıdan, ka-
pitalist teşebbüs mahiyetindeki ekmek fabrikasından, istihlâk koopera-
tifi fırınlarından, askerî tâym fırınlarından itibaren, aynı uzunluktaki
mesafeyi katetmiştir: Bunun için acaba mahiyetleri bakımından birbir-
rinden farklı olan bu iktisat teşkilâtları aynı muameleye mi tâbi tutula-
caklardır? Bücher'in şemasında modern mübadele iktisadı kavramına
rastlanmıyor. Bugünkü iş ihtisasına (Arbeitsspezialisaton) dayanarak
istihsal yapan sosyalist bir cemiyet düşünelim. Bu cemiyette bir çok
mamullerin istihsal yerinden istihlâk yerine kadar katettiği mesafe
bugünkü kadardır. Şimdi burada yalnız mahsulün istihlâk edilmeden
önce aynı uzaklıkları mesafeyi katettiğini nazarı itibara alarak birbi-
rinden çok başka olan düzenleri tefrik etmeyecek miyiz? Bücher'in ce-
vap veremeyeceği bir husus da şudur ki, bugün mamûl emtia olarak is-
tihsal edilir, sosyalist cemiyette keyfiyet böyle değildir. İtiraz ettiği
takterde bizim tenkidimizi tasvip etmiş olacaktır. Emtia istihsalinin iza-
hı, Bücher'in müdafaa ettiği mesafe uzaklığından başka kıstasa dayan-
maktadır. Bücher nazariyesine nerden bakılacak olursa olsun gayri ka-
bili müdafaaadır.

Son temas edilen noktalara şunları da ilâve etmek istiyorum: Bü-
cher izahlarının sonunda muhtelif iktisat nizamlarının hakikatte doğru
ve ayırıcı unsurlarının pek yerinde olduğunu gösteriyor. (Schönberg'de
gördüğümüz gibi) - sistem teşkil edici kıstas olarak satış mesafesinin

uzaklığını müdafaa eden tezi kendisini tekzip ediyor. Muhtelif iktisat nizamlarında temas ettiğim iş teşkilâtı, paranın ve sermayenin fonksiyonu, gelir - ve mülkiyet teşekkülü, meslekî taazzuv, ticarî durum, kredi gibi farik vasıflardan hiç birinin "mesafe uzaklığı" ile en ufak bir alâkası yoktur. Öyle ise yine soruyoruz: Tefrik edici kıstas bu değilse, hangisidir? Biz bunun için iktisat hayatının mütecanis hâdiselerini kavratacak bir fikir peşinde koşuyoruz. Bu fikri bize Bücher'de vermiyor. O bize bir taraftan tatbiki kabil olmıyan tefrik edici unsurlar gösterirken diğer taraftan da dahilî rabitadan ârî münferit unsurlar sayarak, bu nizamlı görüşler haricine çıkamıyor. Bücher sistematığı Schönberg'-inkinden daha az kullanışlıdır.

İlave olarak iktisat hayatını sistemleştiren çok muğlak, fakat bugün dahi - bilhassa kifayetsizliğinden dolayı tarihçiler tarafından itibar görmemiş başka bir denemeden bahsedeceğim. Bruno HILDEBRAND'ın Aynî (tabii) - Para - ve kredi iktisadî taksimini kastediyorum. Bu üçlü taksime de Bücher nazariyesine yapmış olduğum itirazlar yapılabilir. Bu taksim doğru olsaydı muhtelif iktisat nizamlarının hususiyetlerini izah edeceği yerde belli başlı hâdiseleri ortaya koyardı. Taksim ayrıca yanlıştır. Meydana çıkarılmak istenen meselede tezat Aynî - ve para iktisadî değil, asıl hususî iktisat (Eigenwirtschaft) ve mübadele iktisadî teşkil eder. Para - ve kredi iktisadî diğerlerinde olduğu gibi farklılaşmamışlardır. Gustav COHN, şöyle yazıyor (Grundlegung P. 337): "Üçlü taksim paranın esash fonksiyonunu ihmal ettiğinden müdafaa edilemez, yeni mübadele ister krediye bağlı olsun, ister olmasın kıymet ölçüsünün fonksiyonu değişmemektedir. Buradaki hakikî tezat şudur: "Para iktisadî", peşin para ve kredi iktisadının her ikisinde de rol oynamaktadır. Bu üçlü taksim esasına göre: İktisadın inkişafıyla "kredi ve mübadele" yayılarak peşin paranın yerine geçmesi doğru değildir: Bilâkis ilerliyen iktisat, krediyi mübadeleden ayırıp, kredi kabul ederek alıcıya peşin para vermeksizin, satın alma imkânını verecek hususî bir alış veriş doğurmuştur. İngiltere, Amerika v.s. de modern iş mübadelesinden elde edinilen bilgi mülâhazayı teyit eder.

II. İktisat sistemi fikri:

İktisadî hâdiseleri bir sistem olarak tanzim edecek kabiliyetteki bir fikir doğru dan doğruya iktisat fikrinden çıkacaktır. Böyle bir fikir iktisadın ana hatlarını ihtiva etmek ve onları bir birim olarak toplamak mecburiyetindedir. Fakat bu onun mücerret şekli değildir. İktisat siste-

mi fikri bunları gerçekleştirecektir.

İktisat sistemi, diyince iktisadın esas unsurlarının kat'î şeklini gösteren, mantıkî bir birim olarak tecelli eden bir iktisat nizamı, anlaşılır.

İktisat kavramını teşkil eden esas unsurları hatırlıyalım:

1 — İktisat zihniyeti, 2 — Düzen, 3 — Teknik.

Bunlara göre iktisat sistemi kavramını daha doğru tâyin edebiliriz: O halde bu kavram, muayyen bir iktisat ahlâkının (1) hâkim olduğu manevî bir birim olarak tasavvur edilen (2) muayyen bir düzen ve teşkilâta malik olan ve (3) muayyen bir teknik kullanan bir iktisat tarzıdır. Filhakika bu iktisat sistemi kavramı yukarıda sistem teşkil edici fikirde aradığımız şeyleri ihtiva etmektedir ve iktisadın her cephesine taallûk ettiğinden kâfi derecede etraflıdır. Böylece evvelki sistemleştirme denemelerinde sistem teşkil edici fikir rolünü oynayan ve tabii yalnız iktisat hayatının tek tarafını karakterize etmek durumunda olan münferit unsurlardan daha verimlidir. Bu kavramda iktisat hayatının tarihteki yerini tâyin edebilmek için millî iktisatta olduğu gibi kat'î fikirlere (İdee) ihtiyaç vardır. Nihayet bu kavram iptidaisinden en münkeşifine kadar bütün mutasavver iktisat nizamlarında kullanılabilecek kadar umumidir. İktisat hayatının teşekkülünün imkânları kadar iktisat sistemi vardır. Bu imkânlarda iktisadın her ana unsurunun meydana gelme imkânları ve birleşme imkânları ile tahdit edilmişlerdir.

Aşağıda tasavvur edebileceğimiz iktisat teşekkülü imkânlarına bir nazar atfedeceğim ve böylece bu imkânların çevresi bu tablo vasıtasıyla tesbit edilmiş olacaktır. Gelecek kesimde tarihte gerçekleşmiş, ve bugün de sosyalistlerin, komünistlerin, anarşistlerin emellerine tekabül eden iktisat nizamları imkânlarından bahsedilecektir. Bunlar muayyen ve tabloda zikredilen esasları zarurî olarak kullanılmasından tevellüt eden teşekkül imkânlarından başkasına malik değildirler. Burada insanın ruhunda yerleşen meşruiyet hüküm sürmektedir.

(Sübjektif) İktisat fikri veya iktisat zihniyeti dediğimiz şey aşağıdaki mülâhazalar dolayısıyla kuvvetini kaybeder. İnsanlar iktisat hayatında iki ayrı gaye takibederler: Ya kendisi veya başkası için istimal malları imal etmek, yahutta çok para kazanmayı, "kazancı" kendilerine gaye edinmek. Onlar birincide ihtiyaçları (Bedarf) tatmin prensibine, ikincide ise kâr (Sây semeresi - Erwerb) - veya kazanç prensibine tâbidirler.

Aristoteles bile insanların iktisadî faaliyetlerinin bu iki prensip a-

rasında cereyan ettiğini belirtmiştir.

Aristoteles, yukarda gördüğümüz gibi bir sıra hayat tarzlarının listesini yapmıştır. Bunlar "tabii - natürlüch - iş" esasına dayanırlar ve maişet ticaret veya mübadele yolu ile temin edilmez. Göçebelerin, ziraatçıların, balıkçıların ve avcılarının yaşayışları buna iyi misal teşkil eder. Aristoteles bundan sonra (Politikos 1,6) tarihi tekâmül neticesi münferit iktisatlar arasında artıkların başkasına verilmesi esasına dayanan ve "tabii" iktisat vasfını değiştirmiyen "tabii" bir mübadelenin inkişaf ettiğini gösteriyor. Bu "komşu mübadelesi" ile para ortaya çıkıyor ve böylece ihtiyaçları tatmin prensibinden, kazanç prensibine geçilmiş oluyor. Demek ki artık insanların iktisadî faaliyet şekilleri esastan değişmişe başlıyor. Kitapta bu hususta şöyle diyor: "Mübadele iktisadının inkişafıyla para doğduktan sonra başka bir kazanç nevi meydana geldi ki o da önceleri pek basit olan (Ortaçağ Avrupasında göstermiş olduğum gibi) daha ihtiyaçları tatmin prensibiyle idare edilen tüccarlık ve çerçilik (Kraemergewerbe) zanaatıdır. Tatbikat neticesi daha fazla kazanç gayesiyle sermayenin nerden ve nereye devredildiğine önem verilerek sermaye tekniği tekâmül ettirilmiştir. Midas misalinden anlaşılacağı vechile büyük bir para mülkiyeti birini bilvasıta açlıktan kurtaramıyacağı için, buna zenginlik demek mânasızlıktır. Bundan ötürü tabii zenginlik teşekkülü ile kazanmayı birbirinden tefrik etmek lâzımdır. "Est enim alia acuirenda ratio et divitise secundum naturam". Aristoteles bundan sonra derin bir düşünüşle her iki iktisat prensibi arasında esash farkı tesbit ediyor. Birinde gayretler sabit, mahdut bir hedefe - insan refahına - yönelmiş, diğesinde ise bu gayretler sonsuza gider. "Omnes... in infinitum augment, qui pecuniis student". Böyle sonsuza müncer olan gayretler mânasızdır ve reddedilebilir. "Ad finem... cuncta oportet tendere".

İhtiyaçları tatmin prensibi ile Kazanç prensibi arasındaki esash farklar hakkındaki Aristoteles görüşünün bütün yüzyıllar boyunca nazarı itibara alınmaması gariptir. Bu hiç olmazsa Aristotelesin bir fetaneti olarak tanınmış olsaydı, antitezi tekrar kabul ettirme gayretine karşı itiraz daha az şiddetli olacaktı. Artık bundan sonra bu görüş belki iktisat hayatı ilminin sabit esası olarak kalır.

İktisat, zihniyeti, ikinci olarak Vasitaların intihabında başka surette teşekkül edebilir. Bu şemanın tesbitinde insanların iktisadî gayelerine ulaşmak için kullandıkları vasitaların hepsi zikredilmeyecektir. Me-

sele daha ziyade vasıtaların ne şekilde intihap edileceği imkânlarının gösterilmesidir. İki türlü imkân vardır: Biri ananevi (tradisyonel) diğeri akli (rasyonel). İnsanlar daha önceden malik oldukları vasıtaları kullanarak faaliyette bulunurken tradisyonel hareket etmiş olurlar. Demek ki bu, vasıtalara önceden malik olmakla kabildir, yoksa herhangi başka bir sebepten değil. Bu, insanın uzun zamandanberi iktisadî faaliyette bulunabilmesi için tatbik ettiği bir usüldür. Köylü sabanını babasından gördüğü gibi koşar, arabacı yalnız onunla iş görür, çizmeyi zanaatkâr ustasından öğrendiği gibi yapar, çerçi dükkânı nesillerdenberi aynı yerde kurulur, aynı mallar aynı şekilde satılır v.s. İnsan herhangi bir vasıttadan kendisine en fazla fayda sağlayacak şekilde istifade etmeyi düşündüğü zaman rasyonel hareket etmektedir. İnsanın daha evelden malik olduğu vasıtalara karşı kritik vaziyet alması ve bunları reddetmesi, kendi fikrine göre artık bu vasıtalardan herhangi bir fayda ummadığından ileri gelmektedir.

Burada ortaya çıkan ve görüldüğü gibi, eski iktisat düzenini "modern" iktisattan kesin olarak ayıran fark, münhasıran subjektif görüşler farkıdır. Ananevî ve akli iktisatların ayrılığı bugüne kadar erişilmiş olan objektif rasyonellik ölçüsü hakkında hiç bir hüküm veremez. Objektif rasyonelliğin tesbiti için iktisadî hayatın ferdî kararları dışında ve şahsî mülâhazalara yabancı bir ölçüye ihtiyaç vardır.

Nihayet iktisat hayatına iştirâk eden münferit şahısların birbirleri ile olan muhtelif münasebetlerine göre iktisat zihniyetinin farkları ortaya çıkar. Bu da ya ferdî (individualistisch), yahutta - pek de yerinde olmıyan bir tâbirle - dayanışma (solidarisch) suretiyle olur. Şahıslar arasındaki münasebet münhasıran şahsî menfaatlerden doğduğu ve münhasıran şahsî bir mesuliyet hissi duyulduğu zaman ferdî veya egoisttir. Bu halde iktisadî faaliyet şahsî kuvvetin vazedilmesine dayanır. Belki de bu dinî hislerle takviye edilmiştir. Buna ait bir ata sözü de vardır: "Sen kendine yardım et, Allah da sana yardım eder." Fakat egoist bir insan hiçbir zaman başkasına yardım etmez, "Allah için başkasına faydalı olacak bir harekette bulunmaz". O, başkasının yardımını da beklemez. Her iktisadî faaliyet, her hizmetin bir karşı hizmete tekbül etmesi fikrini müdafaa eden, do-us-des prensibine dayanır.

Ferdiyetçi (endividüalist) prensip karşısında dayanışma (solidarité) prensibi vardır. Bu prensiplerin ortaya çıkmasında iktisadî faaliyette bulunan insan kendini yalnız değil bilâkis büyük bir cemiyetin

uzvu olarak hisseder. Böyle bir cemiyette insanların faaliyetleri münhasıran şahsî menfaatlere göre değil, bilhassa kendisinin bağlı olduğu grubun menfaati nazarı itibara alınarak tâyin olunur. O, kendisini başkaları için de mesul hisseder. Dayanışma şuuru vazife duygusuna veya sevgiye dayanır. Bu halde bir iyilik (- karitatif) prensipten bahsedebiliriz.

İktisat hayatının Şekli, yani Ayarlanması ve Teşkilâtlandırılmasında nazarı itibara alınacak usüller aşağıdadır:

İktisat hayatı ya bağlı (gebunden), yahutta serbest (frei) olabilir. İnsanın iktisadî münasebeti ya endividüel olmıyan normların hükmü altındadır, yahutta şahsî veya mutlak hâkimiyete tâbidir. Birinci halde iktisadî normativizm, ikincide ise iktisadî naturalizm mevzu bahistir. Böylece hiçbir ayarlama yapılmadığı halde iktisadî hayatın mümkün olabileceği anlaşılıyor. Bu ayarlama ya bir kimsenin faaliyetini kanunî ve ahlâkî hükümlerle bağlar, yahutta yalnız muayyen muameleleri yasak edip, diğerlerini serbest bırakır.

İktisat hayatının düzeni sıra ile ya hususî veya (herhangi bir şekilde) umumî iktisada dayanır. Yani iktisadî harekette bulunma teşebbüsü (initiatif), iktisat hayatının "ağırlık noktası" ya iktisat süjesi dediğimiz kimselerin münferit iktisatlarında, yahutta herhangi bir kolektif toplulukta (kabile, şehir, devlet) dir. Hususî veya umumî iktisat düzeni (ve teşkilâtı) ya münhasıran istihsal sahasında, veyahut yalnız istihlâk sahasında ve nihayet iktisadî faaliyetin her iki sahasında yayılmıştır.

Hususî iktisat ve umumî iktisat tezdâdı daha evvel incelenmiş olan serbest ve bağlı iktisat arasındaki tezat ile aynı mahiyette değildir. Filhakika umumî iktisadın daima bağlı olması lâzımgelirken, hususî iktisat serbesttir ve kapalı bir iktisat düzeni halinde de teşkilâtlandırılabilir. (Bu son vaziyet, meselâ: Ortaçağ şehir iktisadına uymaktadır.)

Hususî iktisat cephesinden tanzim edilmiş iktisat hayatının aristokratik veya demokratik bir damga taşıyıp taşımadığı iktisat düzeninde önemli bir fark teşkil eder. Bir topluluk içinde iktisadî faaliyette bulunan insanların yalnız pek azı iktisat süjesi ve çoğu iktisat objesinden, yani pek az iktisat süjesinin emrine itaat eden şahıslardan ibaret ise ve münferit iktisatlarda asıl iktisadî faaliyetin cüzlerini teşkil ediyorsa, bu iktisat aristokratik olarak teşkilâtlandırılmıştır. Demokratik iktisat düzeninde ise iktisat süjeleri yedekte istihsal vasıtaları bulun-

durmak için mülkiyetin daima bir yerde temerküz etmemesine dikkat edilir. Aristokratik iktisat düzenlerinin muhtelif imkânları vardır. Böyle bir iktisatta istihsal vasıtaları iktisat sùjelerinin veya iktisat objelerinin elinde bulunur. (Ortaçağ çiftliklerinde yapılan angarya iktisat - Fronhofwirtschaft) Aristokratik iktisat nizamında iktisat sùjeleriyle iktisat objeleri arasındaki rabitalar muhtelif şekiller gösterir: Cebir, yahut serbest uzlaşma. (Mukaveleye muvafık şekilde).

Aşağıda da gösterileceği gibi büyük - ve küçük işletme teşkilâtındaki ayırım, aristokratik ve demokratik iktisat düzenleri arasındaki farka benzerse de onun aynı değildir: Çiftliklerde yapılan angarya iktisadı veya ev sanayi teşkilâtı küçük işletme esasına göre aristokratik bir iktisattır. Cemiyet iktisadı ise büyük işletme teşkilâtında demokratik bir iktisat şeklidir. İktisadı faaliyette bulunan çok sayıdaki insanların iktisat hayatları ya kapalı yahut dağınmık (aufgelöst) dir. Bu tezat ile her münferit iktisatta tesadüf edilen faaliyetlerin aralarındaki farkla muhtelif iktisadı faaliyetlerin yine iktisatlar içinde cereyan edeceğini belirtmek istiyorum. Öyleyse geliş güzel yapılan iktisadî faaliyet ile muayyen bir esasa göre düzenlenen iktisat arasındaki tezadı bulacağız. Bu sonuncusunda meslek ihtisası veya mesleki farklılaşma diyebileceğimiz bir nizam vardır ki diğerinde buna rastlanmamaktadır.

Kapalı ve dağınmık iktisat arasındaki fark ihtiyacı tatmin - ve mübadele iktisadı tezadına benzerse de onun aynı değildir. Yukarıda ihtiyacı tatmin prensibini öğrenmiş ve kazanç prensibi ile karşılaştırmıştık. İhtiyacı tatmin prensibi daha ziyade iktisat hayatının ayarlanması ve teşkilâtı olarak görülüyor. Demek ki bu prensip mübadele prensibi karşısında bulunmaktadır. Bu istihsal birimi, ister hususî iktisadın muhtelif şekillerinde olduğu gibi aynı zamanda istihlâk birimi olsun veya ister büyük bir istihsal cemiyeti (muhayel bir sosyalist iktisatta veya bugünkü içtimaî esasa göre teşkilâtlanmış bir iktisat nizamında) olduğu gibi büyük ölçüde istihlâk iktisadı için istimal eşyası imal etsin, fiilen istimal eşyası meyanında emtia istihsal eden bir iktisat düzenini gösteriyor.

Buna mukabil mübadele iktisadı diyince malların esas olarak başka mallarla değiştirilen bir iktisat nizamını kastediyoruz. O halde bu iktisatta malların istimal malı olarak değil, mübadele malı (ticaret metası) olarak imal edilir. İlerde tetkikine fırsat bulacağımız zanaat iktisadında ihtiyacı tatmin prensibinin mübadele iktisadında muayyen bir

iktisat zihniyetinin ifadesini teşkil edeceğini göreceğiz.

Kapalı - dağınık iktisat nizamı ile ihtiyacı tatmin - mübadele iktisadı arasındaki tezatların birbirlerine benzedikleri fakat aynı şey olmadıklarını söylemiştim. Mübadele iktisadının gerekli kıyaslamalarda bulunabilmek için meslek ihtisasına malik olması aşikârdır. İhtiyacı tatmin için yapılan iktisatta meslek ihtisası bulunabilir. Fakat mutlaka lüzumu yoktur. Bu eğer hususî iktisat olarak gelişmemişse (orta çağda çiftliklerde yapılan angarya iktisadı gibi) ona geniş bir hususî iktisat veya sosyalist iktisat nazariyle bakılabilir.

Burada müşahade ettiğimiz tezat yukarda etmiş olduğum aynı -ve para iktisadı tezağı ile aynı mahiyettedir. Kapalı hususî bir iktisat daima aynı bir iktisattır, dağınık ihtiyacı tatmin için yapılan iktisat da mübadele iktisadı, aynı iktisat veya para iktisadı olabilir. Aristoteles para olmadan da mübadele iktisadının kabil olduğunu biliyordu. Sosyalizmin modern nazariyecileri bunun sosyalist bir iktisat olduğunu iddia ederler.

Nihayet iktisat hayatının şekli, ancak işletme teşkilâtını tetkik etmek suretiyle tâyin edilebilir. Bunun hakkında aşağıda daha etraflica bahsedeceğim için burada işletmelerin münferit işletme (genişletilmiş münferit işletmelerle birlikte ve içtimâî işletme gibi şekiller aldığını göstereceğim).

(İktisat hayatı iktisat düzeninin teşkil edilmesi ile katilesir. Onun için üçüncü bölümde bahsedilen iktisat sistemlerinin yapıcı prensipleri ile yukarda tetkik ettiğimiz hâdiseler arasında bir çok müşterek noktalar bulacağız.)

Böylece bir iktisat nizamında (ayarlar ve teşkilât) karşımıza çıkabilecek diğer imkânların ortadan kaybolduğunu zannediyorum. Kasden gayenin istihsal ve istihlâk şekline yöneltip, inkisamın muhtelif imkânlarını (aynı - normatif, hizmete göre inkisam - ihtiyaca, sabit münasebetlere göre - hisse -) nazarı itibara almadım, çünkü inkisamın ayarlandığı nev'e ve şekle göre ya iktisat sisteminin mahiyeti bir şey ifade etmez veya bir iktisat prensibinin kendiliğinden muayyen bir terip şekline bağlı olarak kullanılması lâzımdır.

Böylece geriye artık malların imali ve taşınmasında kullanılan unsuller, bir kelime ile (ekonomik) tekniğin iktisat hayatının mevzuunu belirtmesinde hangi imkânları gösterdiğini incelemek kalıyor.

İktisat prensiplerinin sistemleştirilmesinde olduğu gibi burada da

üç tezat ortaya çıkıyor: Teknik amprik veya ilmî olarak kurulmuştur, teknik hareketlerinde sabit veya mütekâmildir, icrasında organiktir veya organik değildir. Teknik ya melekeye veya ilmî bilgiye dayanır. Melekeye dayanan amprik teknik yani ustadan ustaya, nesilden nesile yine şahsî talim ile devrolunan şahsi melekedir. Tabiatın çalışan insana mahiyeti keşfedilemiyen tesirleri altında arzettiği şeyleri şükranla karşılamak lâzımdır. Yün içmek, köprü kurmak, ham madeni eritmek için hangi aletin kullanılacağı bilinmektedir, bununla kifayet edilir. Bir kimse hedefe daha çabuk ve mükemmel surette varabilecek bir usül bulursa, bu Allahın bir lütfu olarak kabul edilir. Bu usül halî hayatında hediye olarak alınan bir servet gibi kabul ve muhafaza edilerek gelecek nesillere bırakılır. Buna göre bütün bilgiler kaide bilgisidir: Muayyen bir teknik neticeyi elde etmek için kullanılan aletlerin ispatı. İlmî usüllerde mütevazî - cesur: "yapabilirim" yerine cüretkâr "tahrik edici" - biliyorum" geçiyor. Suda duran köprü kazıklarının neden çürümediğini biliyorum, suyun bir pompanın pistonunu neden takip ettiğini biliyorum, demire hava verdiğim zaman neden eridiğini biliyorum. Biliyorum, biliyorum, biliyorum: Bu ilmî usulün remzidir. Artık ona tamamlayıcı bir şey ilâve etmiye lüzum kalmaması bir ustanın şahsî kabiliyete malik olmasından değil, bilâkis bu işlerle uğraşan herkesin teknik hâdiselerin temelini teşkil eden kanunları bilmesinden ileri geliyor ve ona göre doğru hareket eden herkes muvaffak olur. Amprik usülde kaidelere göre çalışılır, ilmî usülde ise kanuna göre. Böylece teknik, terakkileri kendi kudretinin ölçüsünü aşan nazarı tabii ilimlere taallük eder. Tekniğin temel şeklinin aşağıdaki farkları, amprik ve ilmî usüller tezatı ile (pek az da olsa) alkası olduğundan yakın münasebeti vardır.

Bir teknik içinde kullanılacak olan usül tarzları uzun devrelerde azamî bir nesil geçinciye kadar ve sair nadir hallerde esash olarak değiştiği zaman sabittir (*stasyoner*); bunun aksi usül tarzlarının sık sık vukubulan değişme kaideleri de onları doğrudan doğruya esas bakımından değiştirirse o zaman teknik mütekâmildir. (*revolüsyoner*).

Teknik gayesine ulaşmak için tabiatın canlı organizmalarını (bitki, hayvan, insan) ve organik büyüme vetiresini kullanırsa organiktir. Bu halde teknik madde olarak bitki - ve hayvan dünyasının mahsülleri ni kıymetlendirir ve kuvvet kaynağı olarak da hayvan ve insanlardan faydalanır. Bize hava ve su veren kuvvetleri de organik tabiatın sayarız. İstihsal - (ve nakliye) ameliyesinin organik hayat sahasında ce-

reyan etmesi lâzımdır. Organik iki tezadı vardır: Mekanik tezat (sunî, manevî) ve anorganik tezat (ölü, canlı olmıyan). Organik olmıyan teknik böylece ya mekanik yahut anorganik usüle dayanır. Bir usülde istihsal (ve nakliye) hayvanlar veya insanlar tarafından değil de fakat yine insanın tanzim ettiği mihaniki usüller veya kimyevî maddelerle ifa edilirse, yani istihsal ameliyesi (vetire) otomatikleştiği zaman o usül mekaniktir. Mal dünyası cansız tabiat aleminde kurulmuş ise yani (meden, kömür, taş, gazlar, kimyevî eczalar) gibi anorganik maddeler ve (buhar gerilimi, elektrik) gibi anorganik kuvvetlerden faydalanılırsa bu usül anorganiktir.

Tekniğin ehemmiyeti ve mahiyeti hakkında daha fazla söylenecek şeyler tetkik etmekte olduğumuz iktisat hayatının sistemleştirilmesine taallük etmez. Yalnız şuraya işaret etmek lâzımdır ki tekniğin burada temas edilen tip yaratıcı farkları iktisat hayatının teşekkülünün katî surette müteessir olduğu tezatlarla karşılaşmıştır. Her iktisat sisteminin münakaşası sırasında bunu daha yakından göreceğiz.

Son olarak iktisat hayatını meydana getiren muhtelif teşekkül imkânlarını bir şema halinde hülâsa ediyorum.

A. Zihniyet (İktisat zihniyeti):

I. İhtiyacı tatmin prensibi - Kazanç prensibi -

II. Örf - âdet (tradisyonalizm) - rasyonalizm. -

III. Dayanışma (Solidarizm) - Ferdîyetçilik, (Endividüalizm).

B. Ayarlama ve teşkilât (Şekil):

I. Bağlılık - Serbestlik.

II. Hususî iktisat - Cemiyet iktisadı.

III. Demokrasi - Aristokrasi.

IV. Kapalılık - Dağınıklık.

V. İhtiyacı tatmin için yapılan iktisat - Mübadele iktisadı. -

VI. Ferdi işletme - İctimaî işletme.

C. Teknik (Usüller):

I. Ampirik - İlmî.

II. Sabit - Mütekâmil. (Stasyonere - Revolüsyoner).

III. Organik - Organik olmıyan (Mekanik - Anorganik).

III. — Münferit İktisat Sistemleri:

Aşağıda iktisat sistemleri içinde husule gelen iktisadî münasebetlerin muhtelif imkânlarının birleşmesine yaptığım sathî atıftaki gayem iktisat hayatının temel bir sistematiğini arz etmek değildir. Vazifem daha

ziyade muayyen iktisat sistemleri biriminin mahiyetini açıklıyan temel unsurları meydana çıkarmaktır. Ben daha ziyade tarihî önemi olan iktisat sistemlerinin mümeyyiz vasıflarını göstermek ve onun yanında halimizde canlandırdığımız imkânlardan "Sosyalist" iktisat sistemine temas etmek istiyorum. Burada arzettiğim taslağın geniş tafsilâtını okuyucularım "Moderne Kapitalismus" adlı büyük eserimde bulabilirler. Bu kesimi üç tâli kısma ayırarak birincisinde kapitalist olmıyan iktisat sistemi hakkında muhtasar malûmat vereceğim, ikincisinde kapitalist iktisat sistemini esaslı olarak inceliyeceğim, üçüncüde iktisat sistemleri ile tarih arasındaki olan bağlara işaret edeceğim.

I. Kapitalist Olmayan İktisat Sistemi:

Kapitalist olmıyan iktisat sistemlerinin hepsinde iki unsur müşterektir: İktisat zihniyeti dairesinde ihtiyaçları tatmin prensibi ve nizam dairesinde bağlılık. Geriye kalan bütün noktalarda - Münferit veya grup - halinde muhtelif şekiller gösterirler. İlk önceki kapitalist iktisat sistemiyle ondan sonraki sistemi birbirinden tefrik edebiliriz. İlk kapitalist sistemler ya hususî iktisat veya mübadele iktisadiyatına dayanırlar; hususî iktisat ya demokratik, ya aristokratik esasa dayanır. Demokratik hususî iktisattan iki tipi esaslı olarak görelim: Eski aile toplulukları iktisadı ve köy iktisadı; ayrıca aristokratik hususî iktisattan ve ön kapitalist mübadele iktisadından zanaatı inceliyelim:

a) İlk zatî iktisatlar: Eski aile topluluklarındaki iktisadın mahiyetini ancak ilk insanlardan kalan eserlere göre zihnimize canlandırabiliyoruz. Onların - göçebe yaşayış tarzlarına ve hâkim oldukları topraklar üzerindeki iktisada bakarak tam bir komünizm şeklinde yaşadıklarını kabul edebiliriz. En önemli "istihsal vasıtaları" âmmenin malını teşkil eder, istihsal umumiyetle komünisttir. Ehemmiyetli bir iş bölümüne ancak erkek - ve kadın işinde mevcuttur. Cemiyetin bütün âzası aynı haklara maliktir; iktisat zihniyeti - ihtiyaçları tatmin prensibinden gayrı - örf - âdet ve tesanüdün hükmü altındadır. Teknik ampirik - sabit - organiktir.

Şimdi köy iktisadının kuruluşunu daha esaslı olarak tanıyabiliriz. Eskiden üzerinde oturdukları toprakları münferit aileler arasında paylaştıran çiftçilerin tâbi oldukları iktisat köy iktisadıdır. Bu iktisat gıda fikrine dayanır. Münferit köy iktisadının muhiti o kadar geniş olmalı ki, "efendisini doyursun", yani onun içinde bir köylü ailesi iş kuvvetinden azami derecede istifade etsin ve maişetini kazanabilsin. Her aile

bunları gerçekleştirebilmek için münhasıran kendi istifaaesine tahsis edilmiş bir toprak parçasına sahiptir.

Arazinin bütün yüzeyinden münferit ailelere toprak dağıtılırken geriye çok kere beldenin müşterek mülkü olarak bir parça arazi bırakılmaktadır. Bu âmme malıdır. Köydeki bu arazi parçası müşterek iktisat güdümü için belde hayvancılığına otlaklık eder. Her ne kadar hususî mülkiyet sahiplerinin topraklarının idaresi yine onlar tarafından görülüyorsa da, bu idare köy ihtiyarlarının hazırladıkları bir plân dahilinde cereyan eder. Varidat münferit köylülere kalır, istihlâk'te münferit ev idaresinde (Haushalt) vukubulur. Öyle ise köy iktisadı zatî iktisat ile cemiyet iktisadının meczedilmiş şeklidir. İktisaden köy beldesi bir bütün olarak muhtardır, yani bütün mal ihtiyacı köy hudutları içinde tatmin edilir. Millî gıda vasıtaları, dokuma kumaşlar, tahta, kil v.s. gibi mahsullerinin miktarları buna göre tâyin edilmektedir. Her köylü iktisadında zanaat istihsaline de ihtimam verilmektedir. Ev inşası, elbise aletler, silâhlar ve mücevherler imali, gıda maddesi temin edilmesi zatî iktisadın (- köylü) dallarını teşkil eder. Köylüye demir aletler lâzım olursa, bunu da kendi demir madenlerinden elde eder. Büyük teşkilâtların kurulmasını belde temin eder. Bu sıralarda daha meslek ihtisasına rastlanmamaktadır. Yalnız bazan demirci gibi hususî işçiler mevcuttur. Fakat bunlar fonksiyonlarını beldenin bir memuru gibi yapıyorlarsa da, yine zatî iktisat içinde mevkileri vardır.

İktisat zihniyeti, ihtiyaçları tatmin prensibi, örf - âdet, tesanüt vasıtasıyla tâyin edilir; birinci tipde olduğu gibi teknik iş ampirik, sabit, organikdir.

Aristokratik teşkilâtli zatî iktisat, iktisat süjesinin ancak yeter derecede iktidara ve servete sahip olduğu zaman meydana gelir. Büyük ölçüde produktif işçileri kendisine bağlamak ve onları kendi ev idaresi (Haushalt) emrinde çalıştırabilmek için böyle bir iktidar ve servet zâruridir. Böylece zatî iktisat cüzütamı içine yabancılar karışmış oluyor, ki bu hallerde genişletilmiş bir zatî iktisattan bahsedilebilir. Genişletilmiş hususî iktisat faraziyesi denince, işçilerin işverenler ile zoraki münasebeti (bağlılık) anlaşılır. İş bölümü teşekkülü, genişletilmiş bir iktisat içinde geniş bir tatbik sahası bulur. Ne kadar büyük olursa olsun genişletilmiş zatî iktisadı bir iktisat birimi olarak alırsak yine zatî bir iktisat teşkilâtı arzettiğini görürüz. Bu iktisat bir bütün olarak işletme teşkilâtı arzeder veya her parçası dahilinde içtimai bir işletmedir.

Yunanlıların ve Romalıların Oike (ev) iktisadı ve orta çağda Avrupada çiftliklerde yapılan angarya iktisadı aristokratik zatî iktisadın iki tarihî tipidir. Bunların cereyan ettikleri yerlerde sarîh delillere rastlanmıştır.

İlk çağlardaki klâsik kavimlerin zatî iktisat nizamı hakkında ma-lûmat veren ROBERTUS, büyük zatî iktisada Olxos, yani ev, iktisat nizamının birimi mânasına geldiğinden, Oike (ev) iktisadı demıştır. Olxos meskenleri bir olan, müstereken iktisadî faaliyette bulunan insan gruplarıdır, ve aşağı yukarı Roma'daki (familia) mânasına gelir. Famuli evlerdeki esirleri, uşaklar topluluğunu ifade eder.

Oike iktisadı eskiden Roma imparatorluğunda inkişaf etmiştir. Bu iktisat geniş bir toprak ve fazla esir mülkiyetine dayanır.

Bu esirler beylerin istihlâk edecekleri ham maddeleri elde etmek, zanaat mamullerini yaptırmak, ve zatî hizmetlerde kullanmak üzere teşkilâtlandırılmışlardır. Sonradan görme yeni zengin "Petron" misafirlerine, "Omnia domi nascuntur", der.

Bücher, bir Roma villâsındaki teşkilâtı ve aynı zamanda İtalya'daki Oike iktisadını şöyle tasvir ediyor: "Bu, istihsal gayesi güden familia rustica'dır. Her çiftlikte tâli derecedeki ziraat zanaatlar işletmesi için tarla - ve bağ işçileri, davar çobanları, mutfak ve ev uşakları, iplikçi kadınlar, kadın ve erkek dokumacılar, çırpıcılar, demirciler, dülgerler, marangozlar, maden işçileri vesair ipçilerden mürekkep büyük bir sürüye emreden bir kâhya ve bir sıra muhafız ve usta başlariyle kâhya muavinleri vardır. Büyük araziler üzerindeki işçi grupları (decurio denilen bir müdür idaresinde) 10 (decuriae)' li kısımlara ayrılmıştır. Familia urbana idare ile muvazzaf kimselere ayrılır, bunlar ev bey ve hanımlarının iç ve dış hizmetlerini görürler. Ayrıca veznedarları, defter tutan memurları, kiraya verilen evlerin kâhyaları, vekilharç ve onlara benzer yardımcilariyle bir servet kâhyası vardır. Evin iç hizmetlerini ve kâhyalarını, perde çavuşu, odacılar, salon bekçileri mobilya koruyucuları, gümüş temizleyiciler, gardropcular, iâşe işleriyle uğraşanlar idare müdürleri kilerciler, muhafızlar görürler. Mutfakta bir sürü ahçılar, ateşçi - ekmekçi - pastacı ve börekçiler vardır. Hususî sofrâ kurucular, et parçalayıcılar, sofraya yemek getirenler, şarap çeşnicesi, güzel çocukların, dansözlerin, cücelerin, soytarılının eğlendirdikleri "misafirler sofrası" na hizmet ederler.

Efendinin şahsî hizmetleri içinde: misafirlere yol gösteren teşrifat nazırı muhtelif oda hizmetçileri, tellâklar, merhemciler, keseciler, hususî cerrahlar, her bir vücut organı için hekimler, berberler, okuyucular, hususî kâtipler ve buna benzer kimseler memur edilmişlerdir. Evlerin mahiyetine göre bir âlim, veya bir filozof, mimar, ressam, heykeltıraş, müzik heyeti tutulur, kitaplıkta kopyacılar, parşömen dövcüleri, mücellitler meşgul olurlar. Kitaplık memuru bunlar vasıtasıyla ev için kitaplar çıkarır. Asıl bir evde esir gazete yazıcıları ve stenograflar eksik olmaz. Efendi dışarı çıkınca büyük bir esir kafilesi onu takibeder... Eyalet içinde bey, mahallî âmir olarak dolaşır veya kendi arazisi üzerinde tetkiklerde bulunduğu zaman köle kuryeler ve postacılar günlük olup biteni başka şehirlere bildirirler. BÖTTINGER'in (Sabina) adlı eserindeki kadın hükümdarların esir devletine ve onun çocuklarının sayısız mütehassıs bakıcı ve mürebbiyelerine ne diyeceğiz? Burada inanılmaz derecede bir insan israfı vardır, fakat nihayet böyle bolluk içinde muazzam yetiştirme - ve eğitim sistemi vasıtasıyla ulaşılan kapalı ev iktisadı teşkilâtı esir beylerinin şahsî kuvvetlerini pek fazla arttırdı ve bu hal bir avuç aristokratın dünyanın yarısını hüküm altına almasına yardım etti (S. 25-28).

Ortaçağda çiftliklerde yapılan angarya iktisadının temsil ettiği tip, daha evvelce söylediğim gibi aristokratik bir hususî iktisat şeklidir. Bu iktisattaki iş kuvvetleri sırf esir vaziyetinde olmayıp, yalnız arazi sahipleri ile münasebette olduklarından eski Oike iktisadından ayrılır, istihsal derebeylik iktisadında olduğu gibi umuma şamil değildir, kısmen angarya - ve vergi mükellefiyetine bağlı köylü iktisadı içinde vukubulur. Çiftliklerde yapılan angarya iktisadının temeli yine bir el içinde toplanmış büyük arazi mülkiyeti ve efendiler meclisine dayanır. Bu meclisler, gayeleri büyük istihlâk iktisadı kurmak olan ister ruhanî olsun ister asıl olsun büyük sayıdaki şahısların meydana getirdikleri birliklerdir.

Çiftliklerde yapılan angarya iktisadının ekonomik bünyesi aşağıdaki tabloyu gösterir: Münferit köy istisatlarında ziraf istihsalin büyük önemi vardır. İktisat şekli arazi sahiplerinin toprak ve arazi üzerindeki mülkiyet hakkını çok kere değiştirmez. Köylülerin mükellefiyeti olan istihsal varidatının bir kısmının arazi sahiplerine vermesinden başka ekonomik bir olay yoktur. Arazi sahiplerinin endişesi bu vergileri toplamaktır. Bu vazifeyi gördürmek için mü-

kellef köylülerin oturduğu yere, emir olduğu mültezimi veya Villici denilen muayyen şahısları gönderir. Vergi, tarla ve ahırın bütün mahsulüne şamildir. Hübubat, davar, kanatlı hayvanlar, bal, mum, yün, şarap v.s. ve her köylünün mülkünün nevi nazarı itibara alınarak salınır.

Villicus topladığı mahsulleri efendisinin çiftliğine veya onlardan birisine götürür ve onlar burada istihlâk edilir. Köylü iktisadının mahsülleri arazi sahiplerinin istihlâk kütisadına akıtan bir kaynaktır. Emtia iktisadının başka bir kısmı arazi sahibinin kendi arazi ve ve topraklarında memurları vasıtasıyla yaptığı iktisattır. Emtia iktisadının icra eden iş kuvvetlerinin bir kısmını bekâr uşaklar ve çiftliklerde oturan gündelikçi evli emtia işçileri bir kısmını da köyde angarya (Spenniment) hizmeti ile mükellef olan köylüler teşkil eder. Zanaat mamulâtına olan ihtiyaç, köylülerin angarya çiftliklerinde istimal malı halinde işlenmek üzere getirdikleri muhtelif cinslerdeki mallar ve maddelerdir. Bunlar köydeki hususî iktisadın (angarya iktisadı) ve köylü iktisadının müşterek çalışmasıyla temin edilir. Ziraat ve işletme faaliyeti gibi suda ve karadaki nakliye de angarya mükellefiyetine dayanır.

İlk kapitalist zamanların aristokratik hususî iktisadlarının kendi aralarında ve demokratik hususî iktisatlarla mukayesesinde mühim farklar olmasına rağmen her iki tipe aynı iktisat zihniyeti hâkimdir. İhtiyaçların temini, ananecilik, tesanütçülük (tabii olarak bu tesanütçülük yalnız münferit zati iktisatlara mahsustur, ve bunların birbirlerine olan durumlarıyla ilgilenmez)... Aynı tekniğe sahiptirler, bu teknik de ampirik, sabit ve organiktir.

b) Zanaat: Zanaat (Handwerk) zati iktisadın ön kapitalist sistemlerinde gördüğümüz iktisat zihniyetinin ve tekniğin emarelerini ön kapitalist mübadele iktisadından olan zanaat'ta da görebiliriz.

Zanaat en başta ihtiyaçları tatmin prensibine dayanır; zanaatta da mallara olan ihtiyaç istihsalin çevresi ve istikameti için bir ölçü teşkil eder. Filhakika zanaatkâr mahsullerini diğer mahsuller veya para ile mübadele eder, fakat iktisadı faaliyetin gayesi - köylerde olduğu gibi - kazanç için değil, kendi durumuna göre mübrem ihtiyacını, "gıda" sını temine çalışır.

Örf - âdet prensibinin zanaatta pek önemli yeri vardır: Zanaatta bizzat iktisap edilmiş bilgilerin, usta - çırak münasebeti şeklindeki klâsik öğretim usulü inkişaf etmiştir.

Bunun gibi tesanüt'te zanaatın bir unsurunu teşkil eder: Tesanüt, ortaçağ esnaf nizamlarına göre başkalarının yararına çalışmak durumunu cemiyetin inkişafı için düzeltmek ve ayarlamak esasına dayanır. Ampirik teknik zanaat örf - âdetine tekabül eder, gıda fikrine dayanan müsavat gayreti ise sabit bir tekniğe.. şahsî noktai nazara göre zanaat içinde vukuagelen meslek taazzuvu (ki bundan biraz sonra bahsedilecektir) mukayese için organik tekniğe malikdir.

Zanaat'ın iktisat sistemi ile şeklin (ayarlar ve teşkilât) münferit unsurları arasındaki münasebetler aşağıdaki şekildedir:

1. İktisat düzeni akla uygun, yani iktisat sùjelerinin durumunu objektif normların geniş çevresi içinde hüküm altına alan bir iktisat düzenidir. Bu düzen "gıdanın" tedarik edilmesi gayretiyle sıkı münasebettedir.

2. Zanaat temelden hususî iktisat şeklinde teşekkül etmiştir: İstihlâk pek az, fakat istihsal tamamen münferit iktisatlar içinde tekemmül eder. Köy iktisadında olduğu gibi zanaat iktisadında da istihsalin bir kısmı cemiyet iktisadı için mahfuz tutulmuştur: Köydeki kamu arazi-si üzerinde yapılan belde, mer'a iktisadı aşiret (veya şehir) tarafından kurulan müesseselerin faydalanmasına tahsis edilmiştir.

3. Köylü iktisadı gibi zanaat iktisadı şeklinde kurulmuş bir iktisat da mahiyetine göre demokrattır. Zanaat iktisat sistemi bulunan yerde küçük muhtar iktisat sùjeleri daima yanyana bulunmak isterler. Ortaçağ Avrupasında başhyan bu temayül bugün dahi devam etmektedir. İktisat objeleri, yani hayatları müddetince başkalarına tâbî olan muayyen şahıslar zanaat iktisadını bilmezler.

Zanaat istihsalinde reisin - ustanın işçi, uşak, seyis, hizmetçi, yardımcı şahıslarla olan münasebeti doğru bir şekilde ancak zanaatkâr bir ailede anlaşılır. Aile iktisadı bu iktisat şeklinin eski timsalidir ve yabancı şahısların karışması halinde bile yine böyle kalır. İşçiler ve çıraklar aile cüzütamına bütün şahsiyetleriyle girerler ve faaliyetleri ile ona karışırlar. İşçi ve çıraklarla birlikte aile bir istihsal ve ev idaresi birimidir. Onun bütün âzaları ustanın koruduğu kimselerdir, bu birim ile bu kimseler, çocukların ana ve babalarıyla olduğu gibi, organik bir bütün teşkil ederler. Nasıl ki ebeveyn çocuklar için, çocukların da ebeveynleri için mevcut oldukları tasavvur edilemez ise, kalbin baş veya şu ve bu organ için yapılmış olduğunu düşünmek nasıl budalalık ise; usta ile işçi ve çırak arasındaki münasebete iştirâk edenlerin hiçbir-

nin başkası için yaratıldığı düşünülmeceğinden bütün şahıslar kategorisinin ve bu arada yardımcı şahıslardan - işçi ve çırakların - kendi gayeleri için, yani müşterek bir bütünün hizmetinde bir organ olarak çalıştıkları görülür.

4. Meslek ihtisası meselesinde zanaat hususî bir yer alır. Burada her iktisat süjesi kendi başına başka iktisat sistemlerine (meselâ: Kapitalist iktisat sistemine) ayrılmış birçok fonksiyon icra eder ki, buna çok inkişaf etmemiş bir fonksiyon bölümü diyebiliriz.

Hareket noktası olarak zanaatkârı ve şahsiyetini alır, onun ne gibi bir varlık olduğunu ve nihayet onu zanaat teşkilâtının içine sokan sebepleri araştırırsak, zanaat teşkilâtının hususiyeti daha iyi anlaşılır. Bana öyle geliyor ki tabiaten zanaatkâr olan bir kimseyi tarif etmemiz için menfi yoldan gitmemiz lâzımdır. Malların elde edilmesi ve malların satılması için kendisinde lüzumlu hiçbir meziyet eksik olmıyan, ister egoist, ister maddî tabiatlı olsun, şahsiyetinde bir zanaat müstahsilinin bütün vasıfları bulunan veya hulâsa olarak söyleyebileceğimiz gibi, herhangi bir farklılaşma olmadan istihsal kabiliyetine malik olan zanaat işçisine "Zanaatkâr" diyebiliriz. İstihsal ancak mal serveti ve şahsî faaliyetin birleşmesiyle vuku bulabileceğinden, evvelce söylemiş olduğumuzdan dolayı, şahsî vasıflardan başka istihsal için lüzumlu bütün mallar, yani malları üzerinde tertip kudretine malik olması lâzımdır ki, bunu şöyle de ifade edebiliriz: Zanaat da satış - ve mal serveti farklılaşmasına rastgelinmez, başka bir deyimle: zanaatkârın mal serveti sermaye vasfını almamıştır. Hareket noktamız şu idi: Zanaatkâr yalnız icra için lüzumlu mal servetine değil, bunun için gerekli vasıflara da maliktir: O, zanaatla meşgul olan "bay mikrokosmos'un, bir nevidir. Sonradan bir çok fertlerde, zanaatkârın her şeyinin onun kendi namusunda birleştiği temayülü uyanmıştır. Her şey tabii en miniature ölçüdedir. Onun umumiliğine (Universalitaet) orta halliliğinin tekabül etmesi lâzımdır. Zanaat teşkilâtı orta halliliğin istihsali ayarlıyan bir prensip teşkilâtı şeklinde belirir. Zanaatkârlığın çekirdeği bir istimal malının imali veya herhangi bir iktisadî fonksiyonun icrası için lüzumlu aletlerin çoğaltılmasını sağlıyan teknik istidada malik olan zanaat işçisinin kabiliyetidir. Onda zanatkârane bir hissediş, bir yaratış ve istidat vardır. Umumî müdürlük, ustabaşlık, ırgatlık hep bir şahısta birleşmiştir. O, istihsalin idarecisi olduğu kadar, organizatör olarak da iş görmektedir. Bütün alım - satım muameleleri, bütün satış teşkilâtlarının idaresi

kısaca bir kaç kişinin göreceği işlerin hepsi bir şahıs üstünde toplanmıştır.

Diğer taraftan zanaattaki meslek ihtisası, yani iş sanatı, eser ihtisası olarak yüksek bir seviyeye ulaşır; bu özel bir faaliyetin devamı olarak icrası demektir. Nev'i ve mahiyeti itibariyle bu ameli meslek ihtisası nasıl ifa edilmişse, zanaat teşkilâtı da bir hususiyet gösterir. Bir birim arzeden ihtisas işinin kül'ü daima şahısia alâkalıdır: Faal bir şahsın eseri olarak görünür.

Bu mânada zanaat pek yerinde olarak yaratma kabiliyeti artan ferdin hayat mesleği için muayyen faaliyetlerinin bir ifadesi olarak gösterilebilir. Bu çalışma fikrine zanaata has meslek taazzuvu tekabül eder. Bu kendi kuvvetini muayyen faaliyetler çevresi üzerine tevzi edebilen insanın ferdiyetçiliğini manevî bir bağ ile bir bütün fikrinde birleştiren bir meslek taazzuvudur. Bu çevrenin genişletilmesi kuvvetlerin dağılmasına sebep olur, diğer taraftan bu kuvvetler dar bir çerçeve içine sokulur veya yalnız bir istikamete yöneltilirse mekanik bir işletmenin yeknasaklığı içinde çalışma kabiliyeti azalır. Münferit zanaatların keyfi tahdidini gösteren şey ile tesir sahasının kemmi taksimi "gıda" kaidesinin tesiri altında bulunur. Her iki tarafta da münferit zanaatların tahdidi için ölçü, subjektif zanaatkârın kendi şahsiyetinde bulunan teamüldür.

5. Zanaat mesleği taazzuvu fikri işletme tertibine tetabuk eder. Zanaat sistemine uyan işletme şekli bütün nev'ileriyle ferdi işletmedir; tek işletme (Alleinbetrieb), aile işletmesi, yardımcı işletme, yani küçük işletme şeklinde bir zanaat teşkilâtı da düşünülebilir ve hattâ rastlamıştır.

6. Bütün bunlarda zanaat sistemi bir alışveriş iktisadıdır. Bu bildiğimiz gibi: münferit iktisatların yalnız istihlâk edeceklerini değil, aynı zamanda istihlâk etmiyecekleri şeyleri de yapmaları ve aralarındaki münasebet de hizmetlerinin mübadelesidir, demektir. Kaideye göre münkeşif zanaat iktisadı para iktisadıdır.

Münferit iktisatları birbirleriyle bağlayan birçok imkânlar vardır. Buna göre zanaat neveleri aşağıdaki şekillere ayrılır:

a) Ücretli zanaatkâr ve fiyat — veya satış için çalışan... zanaatkâr. Zanaatın ücretli şekli arasındaki fark, ham maddenin birinci halde müstehlik, diğerinde müstahsilin tedarik etmesidir.

b) Gezici zanaatkâr ve yerleşmiş zanaatkâr. Bunlardan biri dola-

şarak, diğeri, daimî olarak bir tek yerde icrayı sanat etmektedir. Gezi-
ci zanaatkârlar aynı zamanda, ücretli iseler, o zaman onlara müşteri
evlerinde çalışan işçi denir.

c) Köyünün veya şehrinin mahallî ihtiyacı için veya büyük pa-
zarlar için istihsal yapan zanaatkâr. Bu yapılan son tefrik ile zanaat
kavramına dahil olan mahallî pazar için istihsal, yani müşteri için istih-
sal anlayışı ile burada tezada düşünüyorum: Yukarda gösterdiğim gibi
"Kapitalismus" adlı eserimde müşteri için istihsal mevzu bahis olmadı-
ğı halde, zanaatın basit bir şekilde mümkün olabileceğini, bir zanaat
iktisadı anlayışı için müşterilere yapılan istihsalin hiç bir zaman lüzum-
lu olmadığını delillere dayanarak isbat etmiştim.

C) Sosyalist İktisat Sistemi: Ben sosyalist iktisat sisteminden, ha-
kikatta daha şimdiye kadar tahakkuk edilme imkânını bulamayan, şim-
diye kadar tetkik etmiş olduğumuz iktisat sistemlerinden ayrılan anti
- kapitalist veya kapitalizmden sonra gelen iktisat sistemlerini anlıyo-
rum. Onun için saf fikir sistemleri içinde toplanmış iktisadı hareketle-
rin hususiyetlerinin birbirleriyle hangi çevre dahilinde uzlaştığı veya fik-
ri sentezlerin, ütopyalar (hayaller) den ibaret olduğunu tam bir kat'i-
yetle söyleyemeyiz. Bir iktisat ütopyası, birbirleriyle telifi kabil olma-
yan unsurlardan müteşekkil bir iktisat sistemidir. Buraya kadar ta-
savvur ettiğimiz sosyalist iktisat sisteminin esaslı noktalarında ütöpik
olduğu kolayca ispat edilebilir.

Sosyalist fikirlerin birbirine uyan unsurları aşağıdadır:

1 — Sosyalist iktisat zihniyetinde temel fikir olarak;

a) Bütün ön kapitalist sistemlerde olduğu gibi ihtiyaçları tatmin
prensibi vardır. Burada istihsal para kazancı için değil, istimal malları-
nın elde edilmesi gayesiyle yapılmaktadır.

b) Rasyonalizm. Sosyalist iktisat sistemleri arasındaki fark bütün
iktisat hayatında rastlanan rasyonalizm fikrinde görülür. Bu iki fıkra-
dan iktisat zihniyetinin üçüncü bir unsuru çıkar ki, o da:

c) Dayanışmadır (Solidarizm). Dayanışma iktisadı sosyalizmin ön
kapitalist iktisat sistemindeki tabîî cemiyet halinde yaşama duygusunu
sun'î olarak yeniden elde etmek gibi zor bir problemi çözecektir.

Modern sosyalist iktisat plânlarında bir de:

2. Her noktada (ilerde göreceğimiz gibi) daha ziyade kapitalist
teknîğin bir tereffülünü gösteren ön kapitalist teknîğin aksi bir teknik

kullanılır. Sosyalist iktisatta esas ittihaz edilen teknik a) ilmi b) müterakki c) ihtilâlcî olmalıdır.

Böyle bir tekniğin sosyalist bir düzen ve teşkilâta uygun olacağı faraziyesi en belirli şekilde sosyalist iktisat sisteminin ütöpik karakterinde görülür, çünkü:

3. Bunların şekli, sabit bir tekniğe uyacak şekilde düşünülmüştür. Bunun için de bütün sosyalist iktisat sistemleri birbirleriyle imtizaç ederler. İktisat düzeni de a) Geniş mânada bağlı, yani geniş mânada bütün iktisadın plânlı bir şekilde ayarlanmasına şamildir. Başka bir deyimle: sosyalist iktisat modern bir tekniğe uyan b) ileri meslek ihtisası ve yine bu tekniğe tekabül eden c) büyük işletme şeklinde teşkilât ve plânlı d) ihtiyacı tatmin ve e) cemiyet iktisadı olmalıdır. Bu istih-salle ihtiyacı birbirine uydurmak için plânlı nakil muamelelerinin sert sistemi seçmiştir. Bu, başka sebeplerden olsa dahi ancak sabit bir tek-nikte meydana gelebilir.

Yukarda sayılan noktalarda sosyalist iktisat sistemleri birleştirilirse diğer noktalar da birbirlerinden ayrılırlar. Sosyalist iktisadı şu nevilere ayırabiliriz:

1. Merkezî ve ademi - merkezî: Sıra ile birinde idarenin ağırlık noktası merkez merciindedir, diğesinde ise idare (meslek birlikleri, loncalar gibi) muhtar idare uzuvlarındadır.

2. Para iktisadı ve aynı iktisat, birinde para "hesaba" katılır, diğesinde yoktur.

3. Ödemeli ve komünist, her ferdin bütün hasıladaki payı ya hizmetine göre veya ihtiyacına göre tesbit edilir. Her iki halde cari olan "kıymet" esasıdır.

İktisat sistemlerinin gerçekleştirilmesi bahsinde göreceğimiz gibi sosyalist iktisadın tarihte ideal tipe uyan bir tatbikine rastlamıyoruz. Bugünkü sosyalist iktisat fikirlerini gerçekleştirme isteği ve onların kısmen icra edilmiş olmaları ancak sosyalist iktisat sistemlerinin bazı münferit unsurlarına taallük eder. Bugün "Sosyalistleştirme" dedikleri, bu münferit unsurların başarılmasından, ve onların temelden başka şekilde kurulmuş bir iktisat sisteminde birleştirilmesinden başka birşey değildir. Bu "Sosyalistleştirme gayretlerine" sırası geldikçe temas edeceğiz.

2. Kapitalizm:

Kapitalizm deyince aşağıdaki hususiyetleri gösteren muayyen ne-

vilerdeki iktisat sistemleri anlaşılır:

1. Kapitalizm fikri ve iktisat zihniyeti, bunlar aşağıdaki şekilde taayyün etmişlerdir:

a) Kapitalizme hâkim olan iktisat prensibi kazanç prensibidir. Kazanç prensibinin hususiyeti, onun hâkim olduğu iktisadî faaliyetin bilâvasıta gayesi olarak faal bir insanın veya bir çok insanlar topluluğunun (kapitalist olmıyan bütün iktisat sistemlerinde olduğu gibi) ihtiyacın tatmininde değil, bilhassa bir para yekûnu ve çoğaltılmasında görülür. Bu gaye kapitalist iktisat sisteminin has bir fikirdir, o halde kazanç maksadını (bu bir başlangıç meblâğının iktisadî faaliyet vasıtasıyla çoğaltmak demektir) kapitalist iktisadın objektif gayesi olarak tavsif ederiz. (Münkeşif kapitalist iktisatta). Bu gaye ile münferit iktisat sùjelerinin sùbjektif gayelerinin aynı zamanda tesadüf etmesine lüzum yoktur. Kapitaliste hâkim olan ikinci iktisat prensibi.

b) Ferdîyetçiliktir. Burada rekabet prensibinden bahsetmek lâzımdır. Evvelki tetkiklerimizden bildiğimize göre, bu öyle bir haleti ruhiyedir ki her iktisat sùjesi kendini yalnız başına hisseder. Herkes kendine ve kendi kuvvetine güvenir. O, iktisat hayatına iştirâk eden şahısların refahını veya felâketini nazarı itibara almaksızın tesir sahasını kendi isteğine göre ve hâkimiyetine uyacak derecede genişletir. Böylece diğerk taraftan başkalarının da kendisine riayet etmesini beklemez. Ne yardım, ne muavenet ne de teşvik bekler. Burada hareket serbestisi mânasına gelen (aynî) hürriyet prensibi demokratik hususî iktisatların, zanaatın veya modern sosyoloji sistemlerinin aksine olarak müsavat prensibi zararına gerçekleşmiştir. Hizmetin ödenmesi prensibi, do-ut-des prensibi rekabet prensibine tekabül eder.

c) Kapitalist iktisat sisteminde ehemmiyetli bir mevki alan üçüncü bir iktisat prensibi de "Ekonomik Rasyonalizasyondur". Kapitalist teşkilâtları buna uymak mecburiyetindedirler. (Bu teşkilâtlar dışında iktisadî sosyalizmin vazifesini teşkil eden ve onun usüllerine tâbi olan geniş sahalar bir irrasyonallite içine düşer).

Bütün teşebbüsleri en fazla fayda verecek şekilde tanzim etmek demek olan ekonomik rasyonalizm kapitalist teşkilâtta üç şekilde görülür:

- aa) İktisadî işlerde plânlı hareket.
- bb) Dar mânada işin mahiyetine ve gayesine uygun hareket.
- cc) Hesaplı hareket ve hesapçı zihniyet.

Plân kapitalist iktisat sisteminde iktisadın ileri görüşlü bir plân dahilinde cereyan etmesini kolaylaştırır. İlerde göreceğimiz gibi kapitalist iktisadın üzerine kurulduğu münferit iktisatlarda bu daha iyi anlaşılır. (Sosyalizm ile Kapitalizm arasındaki farktan dolayı sosyalizm bu plânı münferit iktisatların hepsine şâmil genel bir plân haline koymak ister, çünkü o teşkilât için gerekli müşterek bir plândan hareket etmek zorundadır.)

En doğru vasıta intihabında herhalde en fazla "fayda prensibi" müessirdir.

Hesapçı zihniyet prensibi ise ekonomik rasyonalizm prensibi ile ödeme prensibini tam rakkama dayanan hesap (para) ve bütün münferit iktisatları ve onların hesabî hülâsalarını makul bir şekilde düzenlenmiş sayılar sistemi şeklinde birleştirmeye çalışır. Hesapçı zihniyet prensibi tam ifadesini kapitalist sistemine has münkeşif defter tutma sanatında bulur. İktisadî olayların hesapçı bir zihniyetle teşkilâtlandırılmak için onların her birinin bir "para" mefhumu ile techiz edilmesi lâzımdır. O zaman bütün iktisadî olaylar keyfi şekillerini kaybedip, para ile ifade edilebilen ve edilmiş olan saf kemmiyet halini alırlar.

2. Yukarıya koyduğum şemaya göre kapitalist iktisat sistemini aşağıdaki tablo gösterir:

a) İktisat düzeni temelden serbesttir, ferdiyetçi iktisat prensibine iktisat süjelerinin bağımsızlığı tekabül eder. Dış muhitte hukuk ve adetin bunlara koyduğu tahditler vardır ve daha ziyade fena hareketlerin önüne geçmek için düşünülmüşlerdir. Bu geniş hudutlar dahilinde herkes dilediğini yapmakta serbesttir. Burada karşımıza subjektif hürriyet haklarının bütünü şeklinde çıkan "iktisadî hürriyet", iktisat düzeni noktai nazarından bakılacak olursa, hukuk ve örf - âdet düzeninin değerlendirdiği objektif hürriyet haklarının bir sistemi olarak kabul edilebilirdi. Onlar aynı zamanda ekonomik liberalizmin mevzuunu teşkil ederler, iktisat siyasetinin muhtelif sistemlerini tetkik ederken bunlar ile meşgul olacağız.

b) Kapitalist iktisat esas itibariyle hususî bir iktisattır, yani: inisiyatif, kazanç prensibine göre idare edilen, serbest faaliyette bulunan, iktisadî muvaffakiyetin şansı ve iktisadî muvaffakiyetsizliğin rizikosu uhdesinde olan iktisatlarda teşebbüslerden ibarettir. Bütün iktisadî ve-tire bunlar vasıtasıyla ayakta durabilmektedir.

c) Kapitalist iktisadın bünyesi aristokratiktir. İktisat süjelerinin

sayısı iktisat hayatına iştirâk eden şahıslar ile mukayese edilirse daha azdır. Fakat bu az miktardaki iktisat sùjelerinin irade kuvvetinin büyük çoğunluğu gizli kalmıştır. İktisat düzeninin serbest karakteri serbest (ücret-) mukavelenin iktisat sùjeleri ve iktisat objeleri arasındaki rabitasını teşkil eder. Kapitalist iktisattaki aristokratik sınıflaşmanın tarihî sebebi, bir istihsal vetiresini idare edecek olan bazı kimselerin kabiliyetlerini şahsî olduğu kadar maddiyata dayanması ve çok kimselerin de aynı şekilde kabiliyetsizliği istihsalin lüzum gösterdiği teknik ve teşkilât icapların (zanaatta olduğu gibi) iktisat sùjesi olarak orta derecede kabiliyetli ve orta derecede maddiyata dayanan bir orta halliliğin, kendini göstermesidir.

d) Kapitalist iktisat dağınık, yani münkeşif meslek ihtisası ve fonksiyon bölümüne dayanan bir iktisattır. Yalnız meslek ihtisasının kendilerine uyularak yürütüldüğü esaslar zanaatların taazzuvunu sağlayan esaslardan uzaklaşmıştır. Bir ihtisas işletmesini teşkil eden faaliyetler çevresi, artık faal bir şahsın etrafında değil, şahsî tesirlerden uzak ve tamamen maddî düşüncelere göre kurulur. Şu halde ihtisaslaşmada rol oynayan yaratıcı bir el değildir, fakat yalnız münferit hâdiselerin gayeye yönelmiş illî neticeleridir.

İstihsal vetiresinin organik taazzuvunu teşkil eden şahsî faaliyetler yerine işin mahiyetine göre faydalı makineler kaim olmuştur. Nihayet ihtisaslaşma derecesi hususî iktisat sùjelerinin takibettikleri gayenin fazla para getirmesine bağlıdır. Aşağıda, kapitalist iktisat sistemi sahasında işletme teşkilâtında ihtisaslaşmanın cari olduğunu gösteren ve ihtisaslaşmayı, bu mefhumun aksi olan kombinasyon (müşterek çalışma) vasıtasıyla ortadan kaldıran kaideleri daha yakından tetkik edeceğiz.

e) Kapitalist iktisat mübadele iktisadına yani piyasaya birleşme esasına dayanır. Bütün istihsal piyasa için yapılır ve ticaret metadır. Bu bütün mahsüllerin mübadeleye mevzu olabileceğini gösterir. Aynı şekilde bütün istihsal vasıtaları da ticaret metadır, yani pazardan alınır. Ve nihayet iktisat sùjeleriyle iktisat objeleri arasındaki bağ, pazarda mukavele akdetmeye dayanır, yani iş kuvveti emtianın nev'ine göre muamele görmektedir. İhtiyaç ve istihsal arasındaki münasebet kanunları mutavassıt rolünü oynayan fiyatlara dayanır. Bunlar istihsalin genişliğini ve istikametini tâyin ederler. İhtiyacı tatmin prensibi - ihtiyacı tatmin için yapılan bütün iktisatların aksine olarak - sabit değil, seyyal-

dir. Kapitalist iktisadın maksadı kazançtır. Böylece fiyatlar "elverişli" ise hususî iktisat için istihsal bir muvaffakiyet vadediyor demektir.

Kapitalist iktisat sistemindeki muvaffakiyete rantabilite diyoruz. İnkisam da fiyat teşekkülü vasıtasıyla tanzim edilir. Bu, piyasada inkisam ile alâkalı şahıslar ve şahıslar grubu arasında cereyan eden iktidar kavgasının bir neticesidir. Bilhassa servet sahipleriyle ücretle çalışan iki büyük sınıf arasında olduğu gibi.

f) Kapitalist iktisat sistemindeki işletme teşekkülü yanlış anlaşılmalıdır. Bu teşekkül içinde hem büyük işletme hem de küçük işletme (ev sanayii) yer alır. İktisat hayatının düzenlenmesi bölümünde bu hususta daha fazla malûmat verilecektir.

3. Kapitalist iktisat sistemindeki teknik ilmi - ihtilâlcî - gayri uzvîdir.

3. Tarihteki İktisat Sistemleri

A. İktisat devreleri.

Tarihte nazarı sistematiikteki muhtelif iktisat sistemlerine muhtelif iktisat devreleri (iktisat merhaleleri) tekabül eder.

Tarihte, devamı müddetince bir iktisat sisteminin gerçekleştiği veya devamı müddetince iktisat hayatının muayyen bir iktisat sistemine ait emareler gösterdiği bir zaman aralığına iktisat devresi diyoruz.

Herhangi bir iktisat sistemine uymıyan bir insan iktisadı düşünilemeyeceğinden, her iktisat sistemi diğer bir sistem çerçevesi içinde gerçekleşir. Bir iktisat sistemi inkışaf etmiye başlayınca daima yenileri meydana gelir. (Bir "ilk-ön" iktisat sisteminin mevcut olup olmadığı suali insanların, hayvanların "inkışafından" meydana gelip gelmediği gibi, sırf nazarı ilimlerden hareket ederek halledilemez. Ona cevap vermek selâhiyeti ancak metafiziğe aittir.) İçinde münferit iktisat sistemlerinin vücut bulduğu ve bütün iktisat hayatına damgasını vurduğu devrelere rastlanmıştır. Bu devreler iktisat sisteminin en yüksek devresidir. İktisat sistemi - kurulduğundan itibaren - tamamiyle inkışaf edinciye kadar bir ilk devre geçirir ki, bu da kaybolmuş olan veya daha doğrusu (geçmiş) iktisat sisteminin son devresidir. İlk ve son sual bakımından karışık zamanlar, intikal anlarıdır.

Ben bu devreler bölümü gemasını bilhassa kapitalist iktisat sistemi için kullandım ve ön kapitalizm en yüksek kapitalizm ve son kapitalizm devrelerinden tefrik ettim. Bu terminoloji bugün dahi yerleşmiştir.

Zamanımızda devre devre teşekkülünün nasıl yukubulduğunu da-

ha yakından inceliyelim. Bir iktisat sisteminin ilk devresi o sistemin içinde meydana geldiği zaman aralıktır. Bundan şu anlaşılır: İktisadî faaliyette bulunabilme tarzı iktisat hayatının tedricen yeni iktisat sistemine yaklaşması şeklinde tecelli eder. Bu yaklaşma adım adım olur ve zamanla birbirini takip eden hayata mal olmuş iktisat sistemlerini teşkil eden ana prensipler kısmen entansif (iç) kısmen ekstansif (dış) tekâmülünü ifade eder.

Bir iktisat sisteminin münferit unsurları birbirinin arkasında bulunur ve nihayet hepsi birleşip, iktisadî faaliyet nizamını meydana getirirse, o zaman bu tekâmül entansif'tir. Herhangi bir yerde yeni bir iktisat nizamının bazı emareleri zuhur eder, onu bir ikinci ve bir üçüncüsü takip eder, v.s. meselâ; muayyen bir düzen fikri içinde bazı yeni iktisat zihniyetlerinin zuhur etmesi gibi. Bu suretle iktisat hayatının muhtelif safhalarında birbirini bir âhenk içinde takibeden iktisat sistemi unsurları inkişaf ediyorlar demektir. Bu tasnif (iç) inkişaf yanında bir de içinde yeni iktisat temelleri ve iktisat şekillerinin daima yayılma imkânını bulduğu ekstansif (dış) inkişaf vardır. İnkişaf ister büyük sayıda münferit iktisatlar, iktisat hayatının birçok dalları, ve ister mekân bakımından büyük sahalar üzerinde vuku bulabilir.

Bu noktai nazarlar altında modern iktisat tarihi devrelerini bilhassa kapitalizm devrini tarihî olaylar bakımından "modern kapitalizm" adlı eserimde etraflıca inceledim. Bu hususta ikinci cildin ikinci bölümüne bakılabilir. İktisat devrelerini (çok geniş olduklarından) doğru bir şekilde tesbit etmekteki zorluk, devrelerin siyasî bakımdan ehemmiyetli olaylara göre ayrılmasıyla bir derece daha zorlaşmaktadır. Bu zorluk daha ziyade iktisat tarihçilerinin kolayına geldiğinden ve kendilerini yalnız iktisat devrelerinin teşekkülünün incelenmesine vakfetmediklerinden ileri gelmektedir. 1789 büyük Fransız İhtilâlinin iktisat devresi olarak alınması doğru değildir. 1789 senesinin iktisat hayatı için neden bir devre olamayacağı geçen bahislerde izaha çalıştım. İktisat devrelerinin hudutlarını ve bilhassa kapitalizm devresini siyasî devre teşekkülünden ayrı olarak ele almaya ve yukarıda taslağı çizilen usulü o şekilde kullanmaya mecburuz.

B. İktisat Sistemlerinin Tarihî Seyri (— Sırası: Folge):

İktisat hayatını sistemleştirmek isteyen bir çok müellifler - diğerleri gibi - sistem teşekkülü problemi ile iktisat merhaleleri problemini birleştirerek aynı hataya düşmüşlerdir. Bücher'in iktisat hayatının te-

şekkülünü ve değişmelerini ortaçağ Avrupası ve yeni zamanlarda ahenkli olarak inkişaf ettiğini bir şema halinde iktisat sistemi olarak göstermesine rağmen "Bücher Sistematiği" bu iki problemin karıştırılmasından en ufak bir şekilde bile mutazzarır olmamıştır.

Her şeyden önce iktisat sistemlerinin kurulmasıyla iktisat merhaleleri teşekkülünün birbirinden başka şeyler olduğunu tesbit etmek zordur. Tabii artık iktisat sistemi fikrinin yardımı ile iktisat hayatının tarihi değişmelerini makul bir düzen içine sokabilir ve onun "tarihi" zaruretleri içinde daha iyi anlayabiliriz.

Burada iktisat hayatının kanunî bir seyri sayılan iktisat sistematiği hususunda pek dikkatli olmalıyız ve bunu yaparken de muayyen iktisat sistemlerinin ve iktisat hayatının münferit safhalarının birbirini takip etmesinin rasyonel "lüzumlu" olduğuna işaret etmeliyiz. Tarih bize öyle bir şeyi gösteriyor ki onu, "mevcut" ve "tabii" olarak karşılıyoruz: ekonomik rasyonalizm, örf - âdeti; kazanç prensibinin hâkimiyeti, ihtiyaçları tatmin prensibinin hâkimiyetini takip etti; serbest (aufgelöst) meslek ihtisasına dayanan iktisadî kapalı iktisattan, piyasa iktisadı da hususî iktisattan sonra geldiler v.s. İnkişaf aksi mânada da cereyan edebilir ve hattâ böyle cereyan etmiştir.

Buna rağmen iktisat sistemlerinin birbirlerini takip etmesinde bazı intizama rastlanır. Bu intizam psikolojik kanunlarına dayanır, hattâ mevcut bir iktisat sisteminde kendi içinden diğer bir sistemi çıkarma temayülü vardır. Bu irtibat daha ziyade demokratik ve aristokratik iktisat sistemlerinin birbirini takip etmesinde görülür: bugüne kadar bütün iktisat tarihi bu iki tipin yer değiştirmesiyle geçmiştir. Bundan ötürü belki fiilen bir "inkişaf temayülü" yaratabilecek bir "iç zaruret" in mevcut olduğu görülüyor.

Aristokratik ve demokratik iktisat nizamı arasındaki muntazam sıranın (değişme) ahengini gösteren tarihî vakıalar (bilhassa Avrupa hayatı için) şunlardır:

1. Avrupa demokrasisi: Avrupa iktisadiyatının en eski nizamı.
2. İktisat aristokrasisi: Göçebe çobanların iktisat nizamı.
3. İktisat demokrasisi: Köy iktisadı.
4. İktisat aristokrasisi: Çiftliklerde yapılan angarya iktisadı.
5. İktisat demokrasisi: Zanaat.
6. İktisat aristokrasisi: Kapitalizm.

Bu aristokratik devreden sonra zamanımızda yine sendikaların

büyüyen nüfuzları, cemiyetlerin ilerlemesi, serbest mübadelenin muayyen kanunlara bağlanarak artması, devletleştirme, şehirleştirmenin çoğalması ve buna benzer hâdiselerden dolayı yeni bir demokratik devrenin geleceği anlaşılıyor.

C. İktisat Sistemlerinin Çoğalması.

Yukarda iktisat devrelerini bir iktisat sisteminin hâkim oluşuna göre tesbit edebileceğimizi ve bir iktisat sisteminin daima bir diğerrinin çerçevesi içinde izah edilebileceğini söylemiştim. Bu izahlarımı tamamlamak için şimdi tarihî seyrin muayyen bir zamanı içinde tatbik edilmiş iktisat tarzlarının sayısının daima çoğalmış olduğunu ve bundan dolayı onların yukardaki iki iktisat sisteminden daha tesirli olduklarını ilâve etmek lâzımdır. Bunlar tatbik edilmeye uğraşılmalr ile daha evvelce hâkim olmuş ve daha tamamen kaybolmamış olan iktisat sistemleri haricinde kalanlardır. Öyle ise iktisat hayatı daima daha zengin bir şekilde ilerliyor. Ortaçağ Avrupasında da köy iktisadı, çiftliklerde yapılan angarya iktisadı, zanaat yanyana idiler; sonra kapitalizm gelir, fakat hususî iktisat, köy iktisadı, zanaat baki kalmıştır. İktisat nizamlarından sayılan hususî iktisat, köy iktisadı, zanaat, kapitalizm ve sosyalizm zamanında hâlâ mevcuttur. Tabii bu "bütünü" bir kuvvet idare etmektedir ki sonra iktisat devrini kuracaktır.

BİBLİYOGRAFYA. I e dair I. P. WILH. KOPPERS, die ethnologische Wirtschaftsforschung S.A.: Antropos'tan cilt X ve XI.1917. Joh. Plenge, die Stemmformen der vergleichenden Wirtschaftstheorie 1919. Şimdiye kadar yapılan sistemleştirme denemelerinin muğlak ve natamam bir hulâsası. Ayrıca metinde zikredilen eserlere bakılabilir. Bunu karşılaştırınız: W. SOMBART, Die gewerbliche Arbeit und ihre Organisation im Archiv für soziale Gesetzgebung und Statistik. Cilt. XIV. 1900.

II ye dair, literatür yoktur, çünkü bu kavramı ben ortava attım. III e dair, ön kapitalizm iktisat sistemine ve kapitalist iktisat sistemine dair literatürü "der moderne Kapitalismus" adlı eserimin 1. ve 2. ci ciltlerinde bulunabilir. 6. bası 1923. 3 cilt.

Das Wirtschaftsleben im Zeitalter des Hochkapitalismus 1927. Bu hususta Grundriss der Sozialökonomik'teki makaleme bakınız. Cilt IV. - Prinzipielle Eigenart des modernen Kapitalismus als historische Erscheinung. 1925.

Sosyalist iktisat sistemine dair: A. SCHAEFFLE. Die Quintessenz

des Sozialismus (ilk: 18749) M. BOURGUIN, Les systèmes socialistes et l'évolution économique. Almancaşı, L. KATZENSTEIN. 1906. K. DIEHL Über Sozialismus, Kommunismus und Anarchismus. 4. cü bası 1922.

Ludwig MISES, die Gemeinwirtschaft. Untersuchungen über Sozialismus. 1922. Yeni sosyalist ihtilâlcı literaturden: W. RATHENAU'un Die neue Wirtschaft. 1918. Otto NEURATH, Vollsozialisierung 1920 zikredilebilir.

(Devamı var)